



EUR GUIDE

EUROGUIDE HANDBOEK

Maatschappij & Ideologie

 Vlaamse versie



This project is co-funded by the Internal Security Fund of the European Union – **GA N° 871038**

1	Maatschappij en ideologie.....	3
1.1	Hoe gaan we om met jongeren die levensbeschouwelijke kentekens op school dragen?.....	3
1.2	Hoe gaan we om met leerlingen die levensbeschouwelijke kentekens buiten de schoolmuren dragen?.....	6
1.3	Hoe gaan we om met leraren die levensbeschouwelijke kentekens op school dragen?.....	8
1.4	Hoe gaan we om met een jongere die ongepaste kledij draagt voor deelname aan bepaalde lessen?.....	9
1.5	Hoe gaan we om met een jongere die terugkomt van vakantie en een metamorfose in kledingstijl ondergaat?	10
1.6	Hoe gaan we om met een vraag tot inrichting van een gebedsruimte op school?.....	11
1.7	Hoe gaan we om met vragen van jongeren om vrijgesteld te worden van bepaalde lessen tijdens religieuze feestdagen, of wanneer ze ervoor wegblijven van school?	13
1.8	Hoe gaan we om met jongeren die willen deelnemen aan de Ramadan waardoor hun schoolse activiteiten onder druk komen te staan?	15
1.9	Hoe gaan we om met de vraag om maaltijden op school volgens bepaalde rituele voorschriften te bereiden?	17
1.10	Hoe gaan we om met weigeringen tot deelname aan de lessen muzikale opvoeding?	17
1.11	Hoe gaan we om met weigeringen tot deelname aan kooklessen en/of het bereiden van bepaalde gerechten?	20
1.12	Hoe gaan we om met levensbeschouwelijke kaders die botsen met wetenschap in de klas?	21
1.13	Hoe gaan we om met een weigering aan een deelname aan (meerdaagse) buitenschoolse activiteiten?	28
1.14	Hoe gaan we om met jongeren die eremoorden goedkeuren?	30
1.15	Hoe gaan we om met aanstootgevende spotprenten?	32
1.16	Hoe gaan we om met jongeren die na aanslagen uitspraken of handelingen doen die erop duiden dat ze een extremistische ideologie aanhangen waarbij uitsluiting en geweld centraal staan?	35
1.17	Hoe gaan we om met jongeren die rechts-extremistische signalen vertonen?	37
1.18	Hoe gaan we om met jongeren die links-extremistische signalen vertonen?.....	49
1.19	Hoe gaan we om met jongeren die het nazisme vereren?.....	55
1.20	Hoe gaan we om met islamitisch extremisme of jihadisme bij jongeren?.....	58



1 Maatschappij en ideologie

1.1 Hoe gaan we om met jongeren die levensbeschouwelijke kentekens op school dragen?

Waarover gaat het?

Jongeren dragen zichtbare levensbeschouwelijke kentekens. Jongeren oefenen soms groepsdruk uit op anderen om ook de levensbeschouwelijke kentekens te dragen.

Welke kaders zijn van toepassing?

De verschillende onderwijsnetten in Vlaanderen beslissen in functie van hun pedagogisch project over het dragen van levensbeschouwelijke kentekens.

Het GO! kondigde op 11 september 2009 een algemeen verbod af op het dragen van zichtbare levensbeschouwelijke kentekens in alle GO! scholen en instellingen zowel voor jongeren als leraren, met uitzondering voor de leraren levensbeschouwing tijdens de levensbeschouwelijke lessen.

Op 1 februari 2013 besliste de Raad van het GO! om een omzendbrief over het verbod goed te keuren en gaf de opdracht aan de afgevaardigd bestuurder om de omzendbrief gelijktijdig te bezorgen aan de Raden van Bestuur van de scholengroepen “voor opname in de schoolreglementen en het personeelsbeleid van hun scholen”. Met ingang van 1 september 2013 werd het verbod van kracht in alle GO! scholen en instellingen.

Het verbod is geen principiële keuze, maar een maatregel die de realisatie van het pedagogisch project van het GO! moet vrijwaren en moet zorgen voor een rustige leeromgeving. Dit kader blijft onverkort van kracht en is gekoppeld aan het neutraliteitsprincipe waaraan het GO! gebonden is.

De Raad van het GO! heeft de neutraliteit die grondwettelijk is opgelegd aan het gemeenschapsonderwijs gedefinieerd op basis van de bevoegdheid die hij hiertoe heeft gekregen. De neutraliteit, zoals hierbij gedefinieerd, maakt deel uit van het pedagogisch project van het GO! en vervangt en, voor zover als nodig, primeert op alle vroegere definities van de neutraliteit in het pedagogisch project en de neutraliteitsverklaring. De Raad benadrukt dat deze definitie evolutief is en behoudt zich het recht voor om die te allen tijde bij te stellen naar aanleiding van maatschappelijke veranderingen en pedagogische noden.¹

¹ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “Omszendbrief 1 September 2013,” GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, September 1, 2013, https://mijnpro.g-o.be/mijn-organisatie-site/kennis-informatie-site/beleidsbib-site/Documents/Omszendbrief_2013_1_omz.pdf.

De Raad van het GO! definieert de neutraliteit als volgt²:

- Het GO! eerbiedigt de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de lerenden;
- Met uitzondering van de lessen in de erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer is het onderwijs van het GO!, zoals uiteengezet in het PPGO!, neutraal. Neutraliteit betekent niet dat individuen neutraal of kleurloos zijn, maar gaat uit van een diversiteit aan levensbeschouwelijke perspectieven. Neutraliteit impliceert daarbij dat geen enkele levensbeschouwing de voorkeur krijgt op de andere (niet-preferentialiteit). De waarden die het GO! ondersteunt, bieden de zekerheid van een kader van neutraliteit dat noodzakelijk is om een dialoog tussen verschillende levensbeschouwingen op voet van gelijkwaardigheid mogelijk te maken: vrijheid, gelijkheid en solidariteit; gelijkwaardigheid van de seksen; scheiding van kerk en staat; vrijheid van gedachte en geweten voor allen, waarbij elke persoon vrij is om een bepaalde levensbeschouwelijke overtuiging aan te nemen.
- Het GO! creëert voor de lerenden de mogelijkheden om hun eigen individuele persoonlijkheid te ontwikkelen en hun eigen keuzes te leren maken. Het GO! vormt hen tot burgers in een sociaaldemocratische samenleving door hen de waarden bij te brengen die daaraan eigen en gemeenschappelijk zijn.
- Het GO! beschermt de lerenden tegen elke bekeringsijver en elke fysieke, morele of andere drukking of uitdrukking die hen zou verhinderen om eigen keuzes te maken.
- Het GO! waarborgt de gelijkwaardigheid van de seksen ongeacht de geaardheid, en veroordeelt alle geweld en bedreiging daartegen.
- Geen enkel onderwerp wordt bij voorbaat uitgesloten van behandeling tijdens de lessen, noch van wetenschappelijke en pedagogische vraagstelling. Op die manier waarborgt het GO! bij de lerenden openheid voor de diversiteit van visies in de samenleving. Geen enkele lerende of leerkracht mag een religieuze, levensbeschouwelijke, politieke of andere overtuiging inroepen om de behandeling van een onderwerp of een punt van het programma tijdens de onderwijsactiviteiten te belemmeren.

² GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "Neutraliteit Gedefinieerd Door de Raad van Het GO!," GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, n.d., https://pro.g-o.be/blog/Documents/Definitie%20Neutraliteit_2016_DEF.pdf.

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Het is belangrijk dat de school de ouders informeert over regels hierover, en dit vooraleer de kinderen naar school komen. Het inschrijvingsmoment is daarvoor bij uitstek geschikt. Ouders en kinderen moeten op de hoogte zijn van het schoolreglement in de school van het betrokken onderwijsnet.

We dienen er eveneens voor te zorgen dat het verbod op zichtbare levensbeschouwelijke kentekens niet gezien wordt als een miskening van het geloof van jongeren en ouders. Zo is het goed erop te wijzen dat GO! scholen een inclusieve benadering van diversiteit nastreven. GO! scholen bieden de officieel erkende godsdiensten aan, hanteren een open houding ten aanzien van thuistaal enzovoort. Maar tegelijkertijd willen alle scholen de vrijheid van iedere jongere om zelf keuzes te maken, vrijwaren door processen van groepsdruk of bekeringsijver van antwoord te dienen. Gemeenschappelijkheid en wederkerigheid betekenen immers ook dat er grenzen zijn waar en wanneer nodig om die gemeenschappelijkheid en wederkerigheid te garanderen.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

De experten vinden het belangrijk het neutraliteitsprincipe van het gemeenschapsonderwijs te waarborgen en dit uit te leggen zonder polariserend te zijn. In het polarisatiemodel van Bart Brandsma bevindt neutraliteit zich ook in het midden. Ze adviseren eveneens verbindend om te gaan met het verbod op levensbeschouwelijke kentekens. Het is belangrijk consequent te zijn en het tijdens gesprekken te hebben over een verbod op alle levensbeschouwelijke kentekens, dus ook kruisjes, Maria-armbandjes, keppeltjes, tulbanden ...

Hoe verbindend omgaan met verboden op levensbeschouwelijke kentekens?

- Duidelijk communiceren naar jongeren en ouders toe waarom het verbod er gekomen is.
- In verbinding gaan en respect hebben voor hun geloof
- Niet focussen op het symbool op zich, wel op het 'Samen leren samenleven'.
- Ruimte voorzien bij het binnenkomen van de school waar men bij een spiegel discreet een hoofddoek of tulband kan op- of afdoen.

Het is aangewezen om bij aanslepende discussies de leerkracht Geschiedenis of Gedrags- en Cultuurwetenschappen te betrekken om geschiedkundig het neutraliteitsprincipe uit te leggen zodat jongeren en ouders het waarom van dit verbod begrijpen.

Aangezien er de afgelopen jaren veel discussies geweest zijn over het al dan niet dragen van levensbeschouwelijke kentekens op school, gaan wij hier dieper op in. Het is belangrijk te duiden dat het verbod op levensbeschouwelijke kentekens binnen het GO! een maatregel is om de vrije keuze te waarborgen en groepsdruk tegen te gaan.

Wat de hoofddoek betreft, is er heel veel discussie onder theologen of het dragen van een hoofddoek expliciet of impliciet vermeld staat in de Koran. De standpunten hierrond zijn afhankelijk van de verschillende denkwijzen over hoe omgaan met religieuze teksten. We onthouden ons van deze theologische discussie en beperken ons tot de beslissing van het Grondwettelijk Hof en de opvolging hiervan door de Raad van het Gemeenschapsonderwijs en de andere inrichtende machten.

Indien jongeren moeilijkheden hebben om de hoofddoek af te leggen, is het belangrijk te focussen op het Samen leren samenleven in diversiteit alsook op de verschillen die hier rond bestaan, ook binnen de islam, namelijk diversiteit van interpretatie en van bedekking. Verschillende volkeren en culturen gaan onder verschillende vormen om met zedelijkheid en bedekking. Bv. vrouwen in Pakistan en India passen

bedekking toe in de vorm van een doorzichtige zijden sjaal die heel losjes rond de nek of over het hoofd wordt gedragen. Het is ook niet onbelangrijk op te merken dat, ondanks de soms zeer conservatieve gemeenschappen waarin deze vrouwen vertoeven, er vanuit radicale hoek nooit commentaar is gegeven op het dragen van dat soort hoofddoeken.

1.2 Hoe gaan we om met leerlingen die levensbeschouwelijke kentekens buiten de schoolmuren dragen?

Waarover gaat het?

Er zijn vragen of levensbeschouwelijke kentekens kunnen gedragen worden bij schoolactiviteiten 'buiten de muren' van de school, gaande van bezoeken over geïntegreerde werkweken tot stages.

Welke kaders zijn van toepassing?

De verschillende onderwijsnetten in Vlaanderen beslissen in functie van hun pedagogisch project over het dragen van levensbeschouwelijke kentekens.

De omzendbrief van de Raad van het GO!

De omzendbrief van de Raad van het GO! over het verbod op levensbeschouwelijke kentekens (2013) bepaalt dat het verbod van toepassing is voor alle leerlingen basisonderwijs, secundair onderwijs en deeltijds kunstonderwijs. Het is ook van toepassing tijdens de tijdstippen waarop zij onder de verantwoordelijkheid en onder het gezag van de instellingen vallen en zich bevinden op of binnen de infrastructuur van de instelling of wanneer zij deelnemen aan de extra-murosactiviteiten van deze instelling.

Dit geldt ook voor stages. De jongeren doen een leer- en werkervaring op buiten de schoolmuren. Ze komen daarbij in contact met werknemers, stagebegeleiders, klanten, patiënten. Werkplekken hebben vaak ook een eigen visie op omgaan met diversiteit. Maar voor het GO! vertegenwoordigt de leerling de school wanneer zij of hij op stage gaat. In die zin staan we op het standpunt dat levensbeschouwelijke kentekens niet gedragen worden.

Een uitzondering geldt voor de leerlingen tijdens de levensbeschouwelijke vakken of tijdens de extra-murosactiviteiten in het kader van de levensbeschouwelijke vakken.³

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Het is belangrijk dat de school de ouders informeert over regels hierover, en dit vooraleer de kinderen naar school komen. Het is verder belangrijk om ervoor te zorgen dat het verbod op zichtbare levensbeschouwelijke kentekens niet gezien wordt als een miskenning van het geloof van leerlingen en ouders. Zo is het goed erop te wijzen dat GO! scholen een inclusieve benadering van diversiteit nastreven. GO! scholen bieden de erkende godsdiensten aan, hanteren een open houding ten aanzien van thuistaal enzovoort. Maar tegelijkertijd willen we de vrijheid van iedere leerling om zelf keuzes te maken, vrijwaren door processen van groepsdruk of bekeringsijver van antwoord te dienen. Gemeenschappelijkheid en wederkerigheid betekenen immers ook dat er grenzen zijn waar en wanneer nodig om die gemeenschappelijkheid en wederkerigheid te garanderen.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Wat met uitstappen ?

In principe zegt het schoolreglement dat een verbod op levensbeschouwelijke kentekens geldt bij alle schoolactiviteiten, dus ook bij uitstappen. Het is belangrijk consequent te zijn en het tijdens gesprekken te hebben over een verbod op alle levensbeschouwelijke kentekens, dus ook kruisjes, Maria-armbandjes, keppeltjes, tulbanden ...

Aangezien er de afgelopen jaren veel discussies geweest zijn over het al dan niet dragen van levensbeschouwelijke kentekens op schooluitstappen, gaan wij hier dieper op in. Het is belangrijk te duiden dat het verbod op levensbeschouwelijke kentekens binnen het GO! een maatregel is om de vrije keuze te waarborgen en groepsdruk tegen te gaan.

Het is essentieel dat leerkrachten zich realiseren dat het er bij de leerlingen vaak niet om gaat de hoofddoek op te houden. Soms zijn ze gewoon bang om zonder hoofddoek gezien te worden door familie of mensen van hun gemeenschap. Ze zeggen dan: *"Ik voel mij naakt"*, omdat ze de hoofddoek koppelen aan de waarden van hun geloof.

We krijgen vaak vragen rond het al dan niet mogen dragen van een hoofddoek bij pedagogische uitstappen. Het is belangrijk de gevoeligheid hiervan te erkennen en zoveel mogelijk te proberen op een

³ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "Omzendbrief 1 September 2013," GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, September 1, 2013, https://mijnpro.g-o.be/mijn-organisatie-site/kennis-informatie-site/beleidsbib-site/Documents/Omzendbrief_2013_1_omz.pdf.

empathisch pragmatische manier hiermee om te gaan, omdat sommige moslimmeisjes de hoofddoek zien als een deel van hun identiteit.

Indien we op een pragmatische manier omgaan met het al dan niet dragen van levensbeschouwelijke kentekens en onze focus verleggen naar het 'Samen leren samenleven' rond gedeelde waarden, kunnen radicale elementen zich niet baseren op het feit dat de school tegen de islam en de hoofddoek is. Hou er rekening mee dat perceptie een belangrijke rol speelt.

Ook bij zwemmen in boerkini gaat het niet over de symboliek, wél over het gegeven van de andere die naakte delen van het lichaam kan zien. Het doel op zich - het leren zwemmen - en het feit dat ook meisjes dit kunnen en kunnen deelnemen aan de activiteit, mag niet uit het oog verloren worden.

1.3 Hoe gaan we om met leraren die levensbeschouwelijke kentekens op school dragen?

Waarover gaat het?

Een leraar godsdienst weigert haar of zijn zichtbaar levensbeschouwelijk kenteken achterwege te laten tijdens opdrachten *buiten* het godsdienstonderwijs, zoals bv. toezicht op de speelplaats.

Welke kaders zijn van toepassing?

De verschillende onderwijsnetten in Vlaanderen beslissen in functie van hun pedagogisch project over het dragen van levensbeschouwelijke kentekens voor leerkrachten.

Binnen het GO! werden een aantal klachten ingediend bij de Raad van State. Volgende Arresten van de Raad van State (1 februari en 2 juni 2016)⁴ zijn hiervan het gevolg.

- Twee arresten van de Raad van State zijn uitgesproken over deze problematiek. Daarin stelt de Raad van State dat het ambt van een leraar levensbeschouwelijke vakken verschilt van het ambt van een leraar algemene vakken. Het ambt van godsdienstleraar houdt een persoonlijk engagement in. Dit persoonlijk engagement gaat voor bepaalde godsdienstleraren gepaard met het vertoon van levensbeschouwelijke kentekens van hun levensbeschouwing.

Bovendien is de Raad van State van oordeel dat de taken en opdrachten van de leraar godsdienstvakken allesbehalve strikt beperkt blijven tot wat zich afspeelt tijdens het godsdienstonderwijs in het klaslokaal. Ook buiten de context van zijn lesopdracht kan voor de

⁴ <http://www.raadvst-consetat.be/?page=index&lang=nl>

godsdienstleraar een opvoedings- of onderwijssituatie ontstaan die aanleiding kan geven tot het - op bedachtzame wijze - doen kennen van zijn persoonlijk engagement.

De Raad van State kwam tot de conclusie dat aangezien het GO! de grondwettelijke verplichting heeft tot het inrichten van levensbeschouwelijk onderricht het GO! de godsdienstleraar die een levensbeschouwelijk kenteken draagt, toch moet aanstellen.

- *Omzendbrief GO! (29 augustus 2016)*

Voor leraren algemene vakken is het verbod op het dragen van levensbeschouwelijke kentekens volledig van kracht. Het verbod op het dragen van levensbeschouwelijke kentekens buiten de les levensbeschouwing kan gehandhaafd worden op vrijwillige basis. Indien de leraar levensbeschouwing toch haar of zijn levensbeschouwelijke kentekens wil dragen, valt dit moeilijk te sanctioneren, tenzij het dragen van de levensbeschouwelijke kentekens kan gezien worden als een daad van agressie, een manier om druk uit te oefenen of een reactie uit te lokken.

Voor zover het om instellingsgebonden opdrachten gaat, oordeelt de Raad van State, dat het schoolbestuur zelf kan beslissen welke opdrachten het opdraagt aan een leraar. Dat het eventueel sommige opdrachten enkel aan die leraren levensbeschouwelijke vakken kan toevertrouwen die er vrijwillig mee instemmen om zich tijdens de uitoefening ervan te schikken naar de algemene richtlijnen die ook gelden voor de andere leraren. Indien de schooldirectie niet wil dat leraren levensbeschouwing met een levensbeschouwelijk kenteken toezicht uitoefenen op jongeren die misschien geen religie of een andere religie belijden, dan heeft de directie het recht naar eigen inzicht die leraar levensbeschouwing een andere taak te geven dan toezicht houden op de jongeren.⁵

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Ook de experten verwijzen naar het wettelijk kader. Het is belangrijk consequent te zijn en het tijdens gesprekken te hebben over een verbod op alle levensbeschouwelijke kentekens, dus ook kruisjes, Maria-armbandjes, keppeltjes, tulbanden ...

1.4 Hoe gaan we om met een jongere die ongepaste kledij draagt voor deelname aan bepaalde lessen?

Waarover gaat het?

- a) Het is mogelijk dat bepaalde kledij niet geschikt is voor de lessen lichamelijke opvoeding, bv. omdat dit zou kunnen leiden tot een val of blessure.
- b) Sommige scholen verbieden ook het dragen van joggingbroeken, teenslippers of djellaba's.

⁵ <https://www.g-o.be/>

Welke kaders zijn van toepassing?

Elke school ongeacht het net heeft de mogelijkheid haar schoolreglement aan te passen conform de richtlijnen van de overheid en in functie van de lokale context. Schoolreglementen worden goedgekeurd door de raad van bestuur van de scholengemeenschap.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Het is belangrijk dat de school de ouders informeert over regels hierover, en dit vooraleer de kinderen naar school komen. Het inschrijvingsmoment is daarvoor bij uitstek geschikt. Ouders ondertekenen het schoolreglement en moeten zich eraan houden

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Een leraar dient hier alert voor te zijn, omdat dit signalen kunnen zijn van mogelijke invloed van drukkingsgroepen van buitenaf en eventueel van potentiële radicalisering. Indien een jongere plots religieuze of ideologisch getinte kledij begint te dragen, dient een leraar aandachtig te zijn en dit op te volgen. Het is belangrijk niet in beschuldiging te gaan, maar een empathische curiositeit aan de dag te leggen. Indien tijdens het vraaggesprek blijkt dat hier sprake is van een plotse bekeringsijver en indoctrinatie, kan een expert betrokken worden. Eventueel kunnen ook de ouders uitgenodigd worden op school. Het is belangrijk de ouders in elk proces mee te hebben.

1.5 Hoe gaan we om met een jongere die terugkomt van vakantie en een metamorfose in kledingstijl ondergaat?

Waarover gaat het ?

Soms komen jongeren terug van vakantie met een andere kledingstijl die al dan niet religieus of ideologisch getint kan zijn. Leerkrachten schieten dan in paniek, soms terecht, soms onterecht.

Welke kaders zijn van toepassing?

We verwijzen hier eveneens naar het schoolreglement.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken ?

Het is eigen aan pubers dat ze experimenteren met kledij en op zich is daar niets mis mee. Het is wel steeds belangrijk dat je er als leerkracht op toeziet dat het schoolreglement gevolgd wordt, en indien dit niet het geval is, jongeren hierop te wijzen.

Belangrijk ook te weten dat alle jongeren door heel veel emoties en veranderingen gaan tijdens hun identiteitsproces dat vaak plaatsvindt in hun tienerjaren. Als samenleving staan wij daar vaak te oordelend

tegenover. Daarom is het belangrijk, vooraleer te oordelen, respectvolle vragen te stellen en in te gaan op het hoe en het waarom. In extreme gevallen, waar we te maken hebben met proselitisme of religieuze bekeringsijver, en wanneer dit zich snel verspreidt, dienen we kritische vragen te stellen en grenzen te trekken via het schoolreglement.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Voor elke ideologische groepering vormt kledij een belangrijke factor voor het uiten van hun overtuigingen.

Het is een gegeven dat in de beginperiode van het ronselen van jongeren voor Syrië (2012-2014) de eerste vormen van radicalisering zich soms uitten via de kledij. Bij de jongens was dit het laten groeien van een baard en een te korte broek. Bij de meisjes uitte zich dit in een grotere 'bedekking'. Dit was geen gewone hoofddoek, vaak ging het om lange zwarte/bruine/grijze gewaden die de hals en een deel van het gezicht bedekken. Dit was vooral een identificatieproces waarbij sommige jongeren het noodzakelijk achtten om een kamp te kiezen en een duidelijk signaal wilden geven zich af te zetten tegen onze samenleving.

Sommige casussen waren problematisch, andere dan weer niet. Het was/is moeilijk hier een lijn te trekken. Immers, veranderingen in kledij zijn niet noodzakelijk gelinkt aan radicalisering! Nieuwkomers, en dan vooral minderjarigen of alleenstaande vluchtelingen uit bv. Zuid-Aziatische landen, zullen uit nostalgie soms ook hoeden en andere kledij dragen van het land van herkomst. Daarom is het belangrijk vooraleer te oordelen, respectvolle vragen te stellen en in te gaan op het hoe en het waarom.

Het is essentieel niet onmiddellijk te gaan oordelen, doch eerst te informeren naar de oorzaken van de andere kledij. Het komt erop neer dat je er niet automatisch van moet uitgaan dat iemand andere kledij aandoet omdat hij/zij meer gelovig is. Het dragen van de nikab kan ook een aanwijzing zijn van een aanranding of van mentaal gekwetst te zijn en zich bijgevolg willen bedekken. Ook jongens en mannen dragen niet altijd vanuit een sterke geloofsovertuiging een baard of andere religieuze kledij. Soms heeft het gewoon te maken met het willen behoren tot een bepaalde groep of een modetrend onder de jongeren.

Ook extreemrechtse groeperingen profileren zich via het dragen van bepaalde kledij en kapsels (voor meer informatie hierover lees casus extreemrechts). Ook hier is het belangrijk om nuance aan te brengen en niet alles onder de noemer van extreemrechts te plaatsen. Jongeren kunnen bepaalde kledij ook gewoon mooi vinden, zonder dat hier andere bedoelingen mee gepaard gaan.

1.6 Hoe gaan we om met een vraag tot inrichting van een gebedsruimte op school?

Waarover gaat het?

Jongeren vragen om een stille ruimte voor gebed op school.

Welke kaders zijn van toepassing?

Er is geen wettelijke basis voorzien om afwezigheden ten gevolge van het gebed te kunnen wettigen. De regelgeving voorziet ook geen voorschriften waarin wordt bepaald of jongeren al dan niet een gebed mogen uitvoeren binnen de schoolmuren en/of je hier als school de nodige accommodatie voor moet ter beschikking stellen. Het behoort met andere woorden tot de autonomie van het onderwijsnet en de school om hier keuzes in te maken. Binnen het gemeenschapsonderwijs gaat men vanuit het neutraliteitsprincipe van het PPGO!⁶ niet in op de vraag om een *gebedsruimte* in te richten, waarbij de vraag tot die ruimte expliciet gemotiveerd wordt om bepaalde rituele handelingen te stellen. Een gebed of eender welk ander ritueel gebaseerd op cultuur, traditie of religie, mag nooit een reden zijn om de lessen te verzaken of het lesprogramma van een jongere in gevaar te brengen.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Binnen het gemeenschapsonderwijs gaat men vanuit het neutraliteitsprincipe van het PPGO! niet in op de vraag om een *gebedsruimte* in te richten.⁷ Enkele scholen lieten ons weten dat ze er van overtuigd waren dat spiritualiteit en bezinning belangrijk kunnen zijn voor jongeren, leerkrachten en ander personeel omdat het motiverend, versterkend of helend werkt.

Er zijn scholen die ervoor kiezen om binnen hun muren *stille* ruimtes in te richten die door alle (religieuze en niet-religieuze) jongeren kunnen worden gebruikt tijdens de vrije uren. Als je deze keuze maakt en de stille ruimtes voor alle jongeren wil openstellen, is het belangrijk om dit goed duidelijk te maken en het doel van deze ruimte op regelmatige basis opnieuw te onderstrepen. Op deze manier kan dit lokaal effectief door alle jongeren gebruikt worden en dus niet exclusief opgeëist worden door één levensbeschouwelijke groep. Dit lokaal is met andere woorden een neutrale ruimte, met een neutraal uitzicht, waar geen zichtbare rituele handelingen worden gesteld en waar iedereen welkom is en zich ook zo kan voelen.

Het is belangrijk om hierrond tot een gedragen besluit te komen binnen het schoolteam en dit regelmatig te evalueren. Gaandeweg kunnen inzichten immers groeien of wijzigen. Indien nodig kan er op die momenten dan ook worden bijgestuurd. Indien dit het geval is, communiceer deze wijzigingen dan ook tijdig naar ouders en jongeren, zodat zij niet voor verrassingen komen te staan.

De andere onderwijsnetten beslissen hierrond in functie van hun pedagogisch project, inrichtende macht en lokale context.

⁶ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "Neutraliteit," GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, n.d., <https://www.g-o.be/neutraliteit/>.

⁷ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, "Neutraliteit"

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

De vraag tot het inrichten van een gebedsruimte wordt meestal gesteld door moslimjongeren en dan met name wanneer de dagen korter worden.

De islam schrijft voor om vijfmaal per dag te bidden, doch staat toe het gebed uit te stellen naar een later moment indien men hier een geldige reden voor heeft. Hieronder vallen verplichtingen zoals: werk, onderwijs, gezondheid ... Het is belangrijk te weten dat jongeren druk kunnen ondervinden om op vaste tijdstippen te bidden. Enerzijds komt dit door conservatieve preken en radicale predikers, anderzijds door bepaalde imams die onvoldoende kennis hebben over de dagdagelijkse realiteit in een seculiere samenleving. Je kan dit counteren door te focussen op het belang van spiritualiteit en niet op de verplichting.

1.7 Hoe gaan we om met vragen van jongeren om vrijgesteld te worden van bepaalde lessen tijdens religieuze feestdagen, of wanneer ze ervoor wegblijven van school?

Waarover gaat het?

Het komt soms voor dat jongeren vragen om vrijgesteld te worden van bepaalde lessen tijdens religieuze feestdagen. Het gebeurt ook dat jongeren tijdens die dagen gewoon wegblijven van school.

Welke kaders zijn van toepassing?

Elk kind tussen 6 en 18 jaar is verplicht te leren, tenzij de Vlaamse overheid uitzonderingen toestaat. Deze uitzonderingen zijn voor de Vlaamse Gemeenschap opgenomen in de Omzendbrieven BaO/2002/11 en SO/2005/04⁸.

- Zo kunnen kinderen gewettigd afwezig blijven voor het beleven van feestdagen die samengaan met hun levensbeschouwing. Deze uitzonderingsregel is alleen van toepassing voor jongeren die aanhangers zijn van de erkende godsdiensten: de rooms-katholieke, de orthodoxe, de israëlitische, de anglicaanse, de protestants-evangelische, de islamitische en de vrijzinnigheid.

⁸ Onderwijs Vlaanderen, "Thema's A-Z: Webpagina's, Omzendbrieven, Formulieren," data-onderwijs.vlaanderen.be (Vlaamse Overheid, n.d.), <https://data-onderwijs.vlaanderen.be/a-z/?tid=12&D=0&S=0&DT=5&DO=7&tchk=1608207532577>.

De ouders moeten de school ook vooraf schriftelijk laten weten dat hun kind niet op school zal zijn omwille van zo'n erkende feestdag.

Valt zo'n feestdag tijdens toetsen of examens? Ook dan kan het kind afwezig blijven, al bepaalt de school dan autonoom wanneer de proeven worden ingehaald. Een feestdag in het weekend of tijdens de vakantieperiode, zorgt niet voor een compenserende vrije dag.

Voor volgende religieuze feestdagen kunnen kinderen afwezig zijn:

- De christelijke feestdagen
 - De anglicaanse, katholieke en protestantse feestdagen: deze vallen tijdens wettelijk erkende schoolvakanties en vrije dagen;
 - De orthodoxe godsdienst: Paasmaandag, Hemelvaartsdag en Pinkstermaandag, indien het orthodox paasfeest niet samenvalt met het katholieke.
- De islamitische feestdagen
 - het Ramadan- of Suikerfeest (1 dag, geen vaste datum), het Offerfeest (1 dag, 10^e dag van de bedevaartsmaand) ;
- De joodse feestdagen:
 - Joods Nieuwjaar (2 dagen), de Grote Verzoendag (1 dag), de Kleine Verzoendag (1 dag), het Loofhuttenfeest (2 dagen), het Slotfeest (2 dagen), het Feest van Esther (1 dag), het Paasfeest (4 dagen) en het Wekenfeest (2 dagen).

Kunnen Vlaamse scholen een algemene vrije dag geven, op één van die feestdagen? Dat kan, al zijn ze daar niet toe verplicht. Ze kunnen autonoom de (wettelijke) vrije schooldagen bepalen. In het basisonderwijs en buitengewoon secundair onderwijs mag een school twee volledige dagen of vier halve dagen kiezen; in het gewoon secundair onderwijs en het deeltijds beroepssecundair onderwijs een volledige dag of twee halve. Daarnaast kunnen scholen ook een pedagogische studiedag inlassen.⁹ In het laatste geval worden leraren van de betrokken levensbeschouwing uitgesloten. Scholen met een sterke diversiteit aan jongeren kunnen ook een feestkalender in de klas opgehangen of laten maken door de jongeren. Door oog te hebben voor de feesten van de verschillende levensbeschouwingen of culturele groepen verhoog je sterk de betrokkenheid in de klas en op school.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Ook pedagogische verwijzen we hiervoor naar het wettelijke kader.

⁹ Johan Lievens and Jonas Vernimmen, "Dees Geloofde Ni! Levensbeschouwelijke Diversiteit Integreren in de Klas: Over Rechten, Plichten En Vrijheden – Een Juridische Blik Op Levensbeschouwelijke Diversiteit Op School" (Keki - Research on Stage, October 16, 2017)

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

De diversiteitsexperten wijzen eveneens naar het wettelijke kader voor religieuze feestdagen. Dit kader geldt voor alle erkende godsdiensten in België.

Soms kan het gebeuren dat moslimjongeren van verschillende nationaliteiten hun religieuze feestdagen met een of twee dagen verschil willen vieren. Dit alles heeft te maken met de stand van de maan.

De school kan in een schrijven haar begrip voor deze wederkerende situatie meegeven, doch de directie beslist in overleg met de leraars Islam op welke dag de jongeren kunnen thuisblijven. Meestal is het zo dat de Moslimexecutieve een dag vastlegt voor heel Vlaanderen. Deze wordt dan gecommuniceerd via schooldirect.be¹⁰. De afwezigheid dient sowieso door de ouders gewettigd te worden.

1.8 Hoe gaan we om met jongeren die willen deelnemen aan de Ramadan waardoor hun schoolse activiteiten onder druk komen te staan?

Waarover gaat het?

In het basisonderwijs willen soms al te jonge kinderen mee vasten met alle mogelijke gevolgen van dien. In het secundair onderwijs brengt de Ramadan voor sommige jongeren soms problemen met zich mee tijdens het studeren voor toetsen of examens.

Welke kaders zijn van toepassing?

Er is geen wettelijke basis voorzien om afwezigheden of maatregelen te wettigen ten gevolge van de Ramadan. Alle onderwijsactiviteiten dienen bijgevolg plaats te vinden, er kunnen geen uitzonderingen gemaakt worden op de regelgeving. De regelgeving voorziet wel een vrije dag voor jongeren voor het Suikerfeest (feest van het einde van de Ramadan).

Elk kind tussen 6 en 18 jaar is verplicht te leren, tenzij de Vlaamse overheid uitzonderingen toestaat. Deze uitzonderingen zijn voor de Vlaamse Gemeenschap opgenomen in de Omzendbrieven BaO/2002/11 en SO/2005/04¹¹.

- Zo kunnen kinderen gewettigd afwezig blijven voor het beleven van feestdagen die samengaan met hun levensbeschouwing. Deze uitzonderingsregel is alleen van toepassing voor jongeren die aanhangers zijn van de erkende godsdiensten: de rooms-katholieke, de orthodoxe, de israëlitische, de anglicaanse, de protestants-evangelische, de islamitische en de vrijzinnigheid. De ouders

¹⁰ www.schooldirect.be

¹¹ Onderwijs Vlaanderen, "Thema's A-Z: Webpagina's, Omzendbrieven, Formulieren," data-onderwijs.vlaanderen.be (Vlaamse Overheid, n.d.), <https://data-onderwijs.vlaanderen.be/a-z/?tid=12&D=0&S=0&DT=5&DO=7&tchk=1608207532577>.

moeten de school ook vooraf schriftelijk laten weten dat hun kind niet op school zal zijn omwille van zo'n erkende feestdag.

Valt zo'n feestdag tijdens toetsen of examens? Ook dan kan het kind afwezig blijven, al bepaalt de school dan autonoom wanneer de proeven worden ingehaald. Een feestdag in het weekend of tijdens de vakantieperiode, zorgt niet voor een compenserende vrije dag.

Voor volgende islamitisch religieuze feestdagen kunnen kinderen afwezig zijn:

- het Ramadan- of Suikerfeest (1 dag, geen vaste datum), het Offerfeest (1 dag, 10^e dag van de bedevaartsmaand).

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Het is belangrijk de nadruk te leggen op het belang van het onderwijsgebeuren en de leerplicht. Probeer samen met de jongeren naar een gepaste oplossing te zoeken zodat de periode van de Ramadan leefbaar wordt en het leren zo weinig mogelijk hinder ondervindt. We adviseren de klastitularis in gesprek te gaan met de betrokken jongeren, al dan niet vergezeld van de islamleraar of een islamexpert.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Om het lesgebeuren vlot te laten verlopen en zo weinig mogelijk negatieve gevolgen op het leren te hebben, geeft CEAPIRE een organisatie gespecialiseerd in problematieken gerelateerd aan de islam volgende aanbevelingen:

- Er staat geen leeftijd op het starten met de Ramadan. Vanaf het moment dat iemand zich mentaal sterk genoeg voelt, mag hij/zij vasten. Meestal start men bij de puberteit.
- Jongeren dienen vooral voor ogen te houden dat een gezonde voeding (niet te veel suikers) en voldoende slaap noodzakelijk zijn om het vol te houden.
- Het is belangrijk gezond te eten rond zonsondergang (het breken van de Ramadan, dit tijdstip verlaat in de loop van de maand).
- In plaats van een hele nacht wakker te blijven, dienen jongeren goed op tijd te gaan slapen, liefst rond 22.30 uur.
- Bij het vasten in de zomerperiode, adviseren we jongeren de wekker te zetten na voldoende geslapen te hebben en vóór dageraad, meestal rond 03.30 uur. We raden aan om dan tomatensap, vruchtensap of drinkyoghurt, en veel water te drinken. Vervolgens kunnen ze om 04.00 uur terug gaan slapen tot en met 07.00 uur 's ochtends. Zo hebben jongeren toch nog acht uren slaap en kan de combinatie met studeren perfect. 's Nachts wakker blijven is geen optie om te koppelen aan studeren.
- Indien jongeren zich toch onwel zouden voelen, vormt het geen enkel probleem iets te drinken, of zelfs iets te eten. Gezondheid gaat voor op vasten!
- Een door omstandigheden gemiste dag vasten (vb. examens, toetsen, ziekte...) kan perfect op een later tijdstip ingehaald worden.
- Voor de kleine broertjes of zusjes die mee willen vasten geven we het volgende advies: er staat geen leeftijd op het vasten, doch vasten als je te jong bent en in volle groei is ongezond. Het is een

optie om een alternatief af te spreken vb. één of twee uurtjes per dag vasten en dit op te bouwen met de leeftijd, geen snoep en zoetigheden tijdens de Ramadan,... Jonge kinderen willen gedurende deze periode erbij horen, via deze alternatieven geef je hen toch een goed gevoel van samenhang.

1.9 Hoe gaan we om met de vraag om maaltijden op school volgens bepaalde rituele voorschriften te bereiden?

Waarover gaat het?

Er zijn vragen over voeding die volgens bepaalde rituele voorschriften bereid moeten worden.

Welke kaders zijn van toepassing?

De school is niet verplicht om in te gaan op vragen tot aanpassingen.

Hoe pakken we dit pedagogisch-didactisch aan?

Het is belangrijk om de kwestie van maaltijden los te koppelen van het levensbeschouwelijke. Zo kan een groentebuffet aangeboden worden, een pastabuffet, een vegetarisch alternatief, ... zodat jongeren de keuze hebben.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

De experts onderschrijven dit.

1.10 Hoe gaan we om met weigeringen tot deelname aan de lessen muzikale opvoeding?

Waarover gaat het?

Het gebeurt soms dat jongeren weigeren deel te nemen aan muzische opvoeding tijdens bepaalde periodes (zoals de Ramadan), of dat ze – in meer uitzonderlijke gevallen – muzische opvoeding om godsdienstige of ideologische redenen volledig uit den boze achten op school.

Welke kaders zijn van toepassing?

Muziek is belangrijk voor het algemeen welzijn van mens en maatschappij. Daarom is muzikale opvoeding vervat in de eindtermen.

- Eindtermen secundair onderwijs eerste graad: cultureel bewustzijn en culturele expressie¹²:
 - Uitingen van kunst en cultuur **waarnemen** en **conceptualiseren**. (*transversaal*)
 - Uitingen van kunst en cultuur duiden in relatie tot de maatschappelijke, historische en geografische context waarin ze zich manifesteren. (*transversaal*)
 - Uitingen van kunst en cultuur beleven en de waardering ervoor duiden. (*transversaal*)
 - **Verbeelding** gericht inzetten bij het creëren van artistiek werk.

- Leerplannen muzikale opvoeding tweede en derde graad TSO of BSO.¹³
 - De leerplannen muzikale opvoeding tweede en derde graad TSO of BSO zijn beroepsvoorbereidend (personenzorg) gericht. Het actief leren omgaan met muziek in een verzorgende, eventueel therapeutische context, is een noodzakelijke beroepscompetentie. We kunnen ons geen kleuterjuf of -meester voorstellen die nooit zingt of muziek maakt met de kleintjes. We kunnen ons geen bejaardenhulp voorstellen die muziek niet kan inzetten in een woonzorgcentrum dat zich richt op een dementerende populatie waar muziek vaak het enige middel is om de mentale activiteit van de bewoners te stimuleren en een glimlach te doen verschijnen. Het niet beheersen van de muzikale competenties zoals die in de leerplannen voorkomen, kan dan ook een rem zijn op latere beroepskansen.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Als leraar is het van belang te achterhalen waarom precies jongeren geen muziek willen beluisteren in de klas. Het is voor de leraar essentieel om zich aan volgende criteria te houden: het pedagogisch project, het schoolreglement en de eindtermen. In het geval van muziek, kun je de jongere er vanuit een professionele houding op wijzen wat de consequenties zijn van het al dan niet deelnemen aan muzikale opvoedingslessen. Niet deelnemen zal betekenen dat hij of zij de juiste vaardigheden niet onder de knie zal krijgen, daarmee de eindtermen wellicht ook niet haalt en dat dit consequenties heeft op de algemene resultaten. Als deze dialoog geen impact heeft, kan de dialoog met de ouders gestart worden.

Leraren werken hun leerplannen uit naar jaarplannen in functie van de doelgroep en de schoolorganisatie. Er moet vanzelfsprekend op gelet worden dat op het einde van het jaar of de graad alle leerplandoelstellingen gehaald zijn.

¹² Vlaamse Overheid, "Uitgangspunten Eindtermen Cultureel Bewustzijn En Culturele Expressie," Onderwijsdoelen.be, n.d., <https://onderwijsdoelen.be/uitgangspunten/4840>.

¹³ Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

Als de leraar in gesprek gaat met de ouders, moet zij of hij uitleggen wat de wetenschappelijke of andere voordelen zijn van muziek in het leven, bv. het nut van zingen voor baby's, mensen samenbrengen door middel van zang, muzikale therapie, kortom het algemene ontwikkelingsproces voor kinderen. Jonge kinderen leren sommige dingen ook sneller via muziek en melodieën.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Het is logisch dat in klas- en schoolverband het beluisteren of bespelen van muziek gebeurt. Uitzonderlijk kan het zijn dat moslimjongeren weigeren om muziek te luisteren of te bespelen. In bepaalde traditionele islamitische stromingen komt het verbod op het beluisteren of bespelen van muziekinstrumenten voort uit het salafisme en literalistische lezingen. Via bepaalde interpretaties en teksten wordt er beweerd dat het *haram* is (verboden) om muziek te beluisteren en/of te spelen. Echter, onder de islamitische geleerden bestaat er geen consensus over het algemeen verbod op muziek of muziekinstrumenten. Instrumentale muziek, klassieke muziek of pop, rock, jazz ... die geen problematische teksten bevatten, zijn echter per definitie volgens de meerderheid in de islam toegestaan of zelfs aanbevolen.

Sommige leerkrachten signaleren dat er tijdens de Ramadan druk is op moslimjongeren om zeer religieus te presteren en bijgevolg geen muzieklessen te volgen. Dit heeft te maken met verschillende factoren waaronder: de wil om sterk religieus te scoren, groepsdruk en wederzijdse bevestiging ... maar ook met het Ramadan-gegeven an sich, die de jongeren bepaalde beproevingen oplegt en de jongeren soms letterlijk '*hangry*' maakt. In islamitische tradities is er echter geen enkel verbod op activiteiten als muzikale lessen tijdens de Ramadan.

Wat doe je als sommige jongeren niet willen dansen?

Dit is vaak cultureel gebonden. De dansstijl is een reflectie van bepaalde levensstijlen of culturen. Het is belangrijk dit open te trekken en aan te halen dat sensueel dansen voorkomt in verschillende culturen, bv. salsa, buikdansen. Vaak heeft niet willen dansen ook te maken met niet op die manier willen gezien worden door anderen. Groepsdruk en schaamte spelen hier een belangrijke rol. Het is belangrijk met die gevoeligheid rekening te houden.

We kunnen hier eveneens verwijzen naar volgende handleidingen: [TEACHING CONTROVERSIAL ISSUES](#)¹⁴ en [MANAGING CONTROVERSY](#)¹⁵.

¹⁴ David Kerr and Ted Huddleston, "Teaching Controversial Issues. Professional Development Pack for the Effective Teaching of Controversial Issues Developed with the Participation of Cyprus, Ireland, Montenegro, Spain and the United Kingdom and the Support of Albania, Austria, France and Sweden" (Strasbourg: Council of Europe, 2015), <https://edoc.coe.int/en/human-rights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7738-teaching-controversial-issues.html#>.

¹⁵ David Kerr and Ted Huddleston, "Managing Controversy - Developing a Strategy for Handling Controversy and Teaching Controversial Issues in Schools" (Strasbourg: Council of Europe., 2017), <https://book.coe.int/en/human->

1.11 Hoe gaan we om met weigeringen tot deelname aan kooklessen en/of het bereiden van bepaalde gerechten?

Waarover gaat het?

Scholen worden soms geconfronteerd met specifieke vragen in het kader van de kooklessen. Het gaat om weigeringen om deel te nemen aan de kooklessen en/of om bepaalde ingrediënten te hanteren en/of om bepaalde voedingsstoffen met de handen te manipuleren.

Welke kaders zijn van toepassing?

De leerplandoelstellingen verplichten het bereiden van eten, er zijn geen leerplandoelstellingen die het niet eten van bepaalde etenswaren (waaronder vlees) verplichten.¹⁶

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

In het secundair onderwijs krijgen jongeren les met het oog op een latere beroepsuitoefening. Zo worden sommige jongeren opgeleid tot professionele koks. In de opleiding leert de jongere om gerechten klaar te maken voor anderen: kinderen, gezinnen, ouderen, restaurantbezoekers. In het kader van koksopleidingen moeten jongeren de leerplandoelstellingen bereiken en dus leren ze voedsel bereiden van welke aard ook, inclusief de juiste gaarheid, met het oog op professionele zorg of service voor anderen. Deze jongeren kunnen niet vrijgesteld worden, ook niet tijdens het vasten of bij het volgen van een bepaalde voedingsleer. Het is aldus belangrijk om als school duidelijk aan te geven wat de koksopleiding inhoudt en het gesprek aan te gaan of die opleiding dan wel de meest geschikte is voor de jongere in kwestie en bij problemen in dialoog te treden.

Indien er zich toch problemen zouden voordoen, is de meest voor de hand liggende oplossing: wel leren bereiden (smaakvol en volgens de juiste gaarheid) met het oog op professionele zorg/service voor anderen. De smaak en gaarheid kan door anderen beoordeeld worden (de jongere zelf moet de bereidingen dus niet zelf eten/proeven). Op deze manier wordt er respect getoond zowel voor de principes van de jongere (als kok in opleiding) als voor de wensen/behoefte van de latere cliënt.

rights-democratic-citizenship-and-interculturalism/7247-managing-controversy-developing-a-strategy-for-handling-controversy-and-teaching-controversial-issues-in-schools.html.

¹⁶ Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

We plaatsen het koken centraal. De kans is zeer groot dat studenten later gerechten zullen moeten bereiden en ingrediënten zullen moeten gebruiken die ze zelf niet nuttigen. Studenten mogen niet verplicht worden om te eten van hetgeen ze bereid hebben, maar moeten wel sterk aangemoedigd worden om met alle ingrediënten te kunnen werken en allerlei gerechten leren te bereiden. Belangrijk is wel dat de opleiding en het koken centraal staan, niet de ingrediënten. Een andere mogelijkheid is om ze alternatieve ingrediënten met dezelfde structuur en/of smaak te laten bereiden bv. veggieburgers i.p.v. varkensvleesburgers, kalkoenspek i.p.v. varkensspek ...

De experts van CEAPIRE stellen dat in principe het eten van varkensvlees of het drinken van alcohol strikt verboden is binnen de islam. Echter, in de niet-Koranische teksten wordt ook een verbod uitgesproken op het in contact komen met verboden ingrediënten. Gezien de nieuwe context van grote moslimgemeenschappen in het Westen, hebben klassieke en moderne geleerden uitzonderingen gemaakt. Bijvoorbeeld: werknemers mogen in een westerse context binnen hun job in contact komen met verboden substanties.

1.12 Hoe gaan we om met levensbeschouwelijke kaders die botsen met wetenschap in de klas?

Waarover gaat het?

Het komt voor dat levensbeschouwelijke kaders botsen met wetenschap in de klas. Het bekendste voorbeeld is het conflict tussen letterlijke lezingen van godsdienstige teksten over het ontstaan en de ontwikkeling van leven op aarde inbegrepen de mens en de biologische evolutie.

Welke kaders zijn van toepassing?

- De verschillende onderwijsnetten onderschrijven de biologische evolutie en het vrij wetenschappelijke onderzoek.
- Het PPGO! is hierover heel duidelijk. **Geen enkel onderwerp mag bij voorbaat worden uitgesloten van behandeling tijdens de lessen of van wetenschappelijke en pedagogische vraagstelling.** Zo willen we de openheid voor de diversiteit van visies in de samenleving waarborgen.¹⁷
- Binnen de wetenschappen maakt de biologische evolutie onderwerp uit van de doelen. **Jongeren kunnen hiervoor dus niet vrijgesteld worden.** We scheiden levensbeschouwing en

¹⁷ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “‘Samen Leren Samenleven’ - Ons PPGO!,” GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2015, <https://www.g-o.be/samen-leren-samenleven-ons-ppgo/>.

wetenschap van elkaar. Met jongeren die een ander referentiekader hanteren moet je dit onderwerp wetenschappelijk benaderen. Wetenschap levert hiervoor argumenten.¹⁸

- Ook in de leerplannen¹⁹ is de biologische evolutie opgenomen.

Bv in het leerplan Geschiedenis van de eerste graad: LPD 8: het menswordingsproces op de tijdsband aanduiden & LPD 13: begrip biologische evolutie. Het is de bedoeling dat jongeren aan de hand van teksten en documenten ontdekken dat levende wezens nog steeds evolueren. Daarnaast actualiseert de leraar de biologische evolutie door aan te tonen dat ook vandaag bepaalde groepen mensen het er niet mee eens zijn. Sommige groepen in de samenleving ontkennen immers de biologische evolutie en zijn aanhangers van het creationisme. De leraar erkent dus de gevoeligheden van sommige jongeren. Anderzijds benadert hij het onderwerp op een wetenschappelijke manier.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

In de les waarin wetenschappelijke inhoud onderwezen wordt, past het niet om creationisme of intelligent design als serieuze concurrenten voor de biologische evolutie te presenteren. Dat zou neerkomen op wetenschappelijk relativisme en indruisen tegen de leerplannen. De biologische evolutie is een wetenschappelijk gegeven waarover leraren geen compromissen moeten aangaan. Anderzijds moeten we ons ook afvragen hoe de geesten van jongeren ‘geopend’ kunnen worden voor de biologische evolutie. Het is hier dus belangrijk een empathisch gesprek te voeren, veel vragen te stellen en de jongeren zelf tot inzichten te laten komen.

Maarten Van Alstein wijst erop dat het nuttig kan zijn om de verhouding tussen godsdienst en wetenschap toch een plaats te geven in lessen over biologische evolutie. Met andere woorden: leraren leggen ook gevoeligheid aan de dag voor het conflict dat jongeren kunnen ervaren tussen hun traditionele opvattingen en de wetenschap waarmee ze in de klas in aanraking komen. Het gaat er hier niet om dat creationisme in de wetenschapsles gepresenteerd wordt als een redelijk alternatief voor de biologische evolutie, noch dat creationisme een gelijk deel van de aandacht zou moeten krijgen. Het gaat er vooral om dat leraren proberen een klasklimaat te bewerkstelligen waarin zelfs vurige godsdienstige jongeren evolutie met een open geest leren benaderen.²⁰

De volgende richtingwijzers kunnen daarbij van nut zijn:

- Leg uit hoe wetenschappelijke kennis tegelijkertijd duurzaam én aan voortdurende verandering onderhevig is. Wetenschap werkt niet met dogma's of absolute waarheden. Onderzoek geeft

¹⁸ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “De Evolutie van Adam En Eva,” GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, 2018, <https://www.g-o.be/de-evolutie-van-adam-en-eva>.

¹⁹ Vlaamse Overheid, “Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs,” Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

²⁰ Maarten Van Alstein, *Omgaan Met Controverse En Polarisatie in de Klas* (Kalmthout: Pelckmans Pro, 2018), 134.

echter aan dat veel leraren wetenschappelijke inzichten nog te vaak op een ‘dogmatische’ manier presenteren, als een set ‘objectieve’ en ‘waardevrije’ waarheden. Dat wetenschap drijft op onzekerheid en twijfel (het altijd opnieuw ter discussie stellen van de werkelijkheid) blijft zo onbesproken.

- Verduidelijk de empirische aard van de exacte wetenschappen: theorieën worden geformuleerd en vervolgens getoetst aan waarnemingen.
- Bewijsmateriaal verzamelen is cruciaal in het verwerven van wetenschappelijke kennis. Hier ligt ook de reden waarom wetenschap zo vaak controverses oproept: bewijzen moeten altijd geïnterpreteerd worden en daarover kunnen wetenschappers vaak bijzonder lang discussiëren.
- Geef aan dat wetenschappers in principe altijd een open geest houden. Twijfel en onzekerheid staan centraal. Maar twijfel moet ook getoetst worden aan de resultaten van de wetenschap.
- Maak duidelijk dat wetenschap een krachtige methode biedt om de wereld te leren kennen. Wetenschap benadrukt rationaliteit en toetst theorieën op basis van empirische waarneming. Maar de biologische evolutie kan ook een goede manier zijn om jongeren iets te leren over de verschillen tussen wetenschappelijk denken en andere manieren van denken en betekenisgeving. Filosofie heeft zo standaarden van logica en redelijkheid die speculatiever zijn. Godsdienst gaat uit van een bovennatuurlijke aanwezigheid. Tracht als leerkracht dus niet alleen een openheid te creëren om kennis te maken met de biologische evolutie, maar breng jongeren ook bij hoe wetenschap werkt en hoe wetenschap zich onderscheidt van religie. En dat ze de methodes die eigen zijn aan deze verschillende manieren van denken niet met elkaar moeten verwarren of vermengen.
- Herhaaldelijke duiding in diverse lessen, studierichtingen en graden. Het thema dient als rode draad doorheen verschillende lessen(reeksen) te lopen.

Wat zegt de wetenschap? Kerst Boersma over de biologische evolutie²¹

Zijn er strategieën die meer kansen bieden, niet alleen op een correct begrip van de wetenschap, maar eventueel ook op aanvaarding van evolutie? Kerst Boersma betoogt dat de beste leeractiviteiten voor evolutie diegene zijn waarbij jongeren gebruik kunnen maken van hun relevante voorkennis. Aansluitend ontwikkelen leraren samen met de jongeren stapsgewijs wat natuurlijke selectie is en hoe als gevolg daarvan nieuwe soorten kunnen ontstaan. Zo’n strategie gaat ervan uit dat jongeren geleidelijk aan de kennis kunnen opbouwen die ze nodig hebben om de vraag te kunnen beantwoorden hoe nieuwe soorten ontstaan.

Praktijkvoorbeelden

Praktijkvoorbeeld 1: Project Salsa, GO! technisch atheneum (KA) Mobi Gent: Het kan niet dat wij van de apen afstammen. Of toch?²²

²¹ Anco van Moolenbroek, Kerst Boersma, and Arend Jan Waarlo, “Denkbeelden van Jongeren over Gedrag van Mens En Dier En Het Onderzoeken Daarvan,” *Tijdschrift Voor Didactiek in de Bèta Wetenschappen* 24 (2007): 5–30, http://www.fi.uu.nl/publicaties/literatuur/Tdbeta_24_1_Van_Moolenbroek.pdf.

²² <http://www.ktamobi.be/>

'[De leerkracht] had drie keer over biologische evolutie gepraat, voor drie verschillende groepen jongeren.

Voor groep 1 stelde ze zich autoritair op: "Het is zo en niet anders, discussiëren heeft geen zin."

Groep 2 kreeg een meer gematigde versie te horen: "Dit is hoe de wetenschap het ziet. Haar visie is correct, maar je hebt het recht om jouw mening te ventileren."

Aan groep 3 legde ze evolutie uit op een niet opdringerige manier. Na iedere les werden de jongeren ondervraagd door een andere leerkracht. Wat vonden ze van de stijl van de juf? Voelden de jongeren zich aangesproken? Vonden ze de leerstof interessant? Hadden ze iets bijgeleerd? Hoe stonden ze nu tegenover Charles Darwin en zijn biologische evolutie?

De resultaten waren interessant. De eerste groep reageerde op alle vragen eerder negatief, soms vijandig. Ze ventileerden tijdens de les en bij de ondervragende leerkracht meerdere clichés, vooroordelen en misverstanden over evolutie en wetenschap, van "het kan niet dat wij van de apen afstammen" tot "ik vind dit allemaal saai en dikke zever". Ze voelden zich buitenspel gezet en niet gerespecteerd.

De tweede groep reageerde opmerkelijk verschillend. De inhoud van de les riep nog steeds weerstand op, maar ze stonden er meer voor open en apprecieerden de aanpak van de juf.

Maar het was pas bij de derde groep dat er enige pedagogische vooruitgang was. De jongeren konden hun mening geven, de juf liet hen rustig praten en luisterde oprecht. Het resultaat was dat ze open stonden voor wat de leraar hen vertelde. Ook al ging het duidelijk in tegen hun diepste overtuigingen over de schepping en de herkomst van de mens, en botste het met hun zelfbeeld en hun identiteit, ze hadden zich tenminste niet meteen teruggetrokken in hun loopgracht. Wie de jongeren bruuskeert, is er duidelijk aan voor de moeite. Het stemt tot gematigd optimisme dat ze in elk geval bereikbaar zijn, ook over een onderwerp waarover ze al van jongs af aan te horen krijgen dat ze zich er moeten voor afsluiten.'

Praktijkvoorbeeld 2: Athena-syntax Project, GO! Atheneum (KA) Antwerpen: Hoe breng je de biologische evolutie in een klas met sterk gelovige jongeren?²³

Bioloog Rudi Audiens was jarenlang leraar Wetenschappen op het GO! Atheneum (KA) Antwerpen. In nauwe samenwerking met collega's en de directie werkte hij een aanpak uit om les te geven over evolutie in een school met vele sterk gelovige jongeren. Een enquête in 2011 leerde het lerarenteam dat ongeveer 80% van de jongeren aangaf te geloven in het creationisme. Dat maakt van de biologische evolutie onvermijdelijk een heikel onderwerp.

De vakgroepen Wetenschappen en Levensbeschouwing sloegen de handen ineen om projecten op te zetten. Daarin speelt kunst een belangrijke rol. Die projectwerking kreeg de naam Athena-

²³ www.athenasyntax.org

syntax. Kunst speelt in dit samenspel tussen leraren en jongeren een sublimerende rol. Het project loopt in verschillende fases gespreid over één schooljaar:

- FASE 1:

Het Athena-syntaxproject vertrekt van de identiteitspiramide, gebaseerd op het model van Gregory Bateson (zie inleiding). De onderste laag is de biologische natuur van de mens. Binnen het Athena-syntax Project wordt dan ook aandacht besteed aan die biologische natuur van de mens, niet alleen omdat deze positief of negatief kan beïnvloed worden, maar omdat ons gedrag voor een deel vanuit evolutionair oogpunt verklaard kan worden. Via workshops met jongeren rond emoties, angsten, vragen, toekomstdromen, verdere studies, ... worden de verschillende lagen van de identiteitspiramide doorlopen. Het belang van de omgeving waarin we opgroeien wordt benadrukt.

- FASE 2:

In een gezamenlijk project binnen de vakken Nederlands, Levensbeschouwing en Wetenschappen werken we met de boeken van gedragsbioloog prof. em. Mark Nelissen (UA) en gaan de jongeren met hem in dialoog in de vorm van een cirkel van Samoa. In onder meer Nelissens boeken 'De club van ik', 'Bloot toeval en De breinmachine' wordt een helder mensbeeld opgehangen op basis van moderne inzichten van het evolutionair nut van ons gedrag.

Rond een basis van gedeelde waarden zoals gelijkheid, wederzijds respect, vrijheid van mening en godsdienst en vrij wetenschappelijk onderzoek, willen we een horizontale dialoog mogelijk maken over wetenschap en levensbeschouwing. Door op zoek te gaan naar de betekenis van levensbeschouwing en wetenschap worden dan ook mogelijke spanningen bespreekbaar.

- FASE 3

In een workshop onder leiding van Kamel Essabane, docent Islam aan de lerarenopleiding van Thomas More, worden de betekenis, de verhoudingsmodellen en de geschiedkundige achtergronden van levensbeschouwing en wetenschap in een dialoog aangeboden. De ruimte waarin jongeren over evolutie kunnen denken wordt daardoor verbreed. Stellingen, vragen en antwoorden laten de jongeren toe hierover na te denken in het bijzijn van hun leraren Levensbeschouwing en Wetenschappen.

- FASE 4

Op basis van deze workshops, lezingen en dialoogsessies worden kunstenaars uitgenodigd om in workshops de jongeren te leren communiceren over en omgaan met hun eigen en elkaars identiteit en emoties door middel van kunst. De kunsten spelen een cruciale rol bij het verschaffen van positieve, alternatieve en verbindende boodschappen. De moeilijke thema's worden vooraf vakoverschrijdend behandeld. Die dialoog, en dan zeker in de vrije ruimte die kunst biedt, maakt het mogelijk moeilijke en delicate thema's te bespreken. Kunst treedt dan op als sublimerende factor.

Het project is structureel ingebed in de werking van de school en rust op vertrouwen tussen collega's, directie, jongeren en ouders.

Geregeld worden ook sprekers uitgenodigd om een lezing te geven of om met de jongeren projecten op te zetten. In deze bredere dialoog wordt ook het onderwerp evolutie aangesneden. Het uitgangspunt is dat van jongeren verwacht wordt dat ze weten wat evolutie inhoudt, ongeacht hun levensbeschouwing. Ook het menselijk gedrag, dat meestal geworteld is in de menselijke evolutie, kunnen ze zo beter begrijpen. Dat stelt hen in staat een gefundeerd mensbeeld te vormen. Dit helpt hen in de ontplooiing van hun identiteit en in hun ontwikkeling tot wereldburger.

Maar wat als een jongere afwijzend reageert? De leraren hanteren enkele richtingwijzers:

- Er is een nauwe samenwerking met en tussen de collega's van de levensbeschouwelijke vakken, zodat zowel de wetenschappelijke als de levensbeschouwelijke methode goed uitgediept worden;
- De doceerstijl is niet autoritair, de leraar gaat in dialoog;
- Over evolutie bestaat een wetenschappelijke consensus; compromissen daarover zijn niet op hun plaats, creationisme of intelligent design worden niet aanvaard als wetenschappelijk;
- De biologische evolutie wordt niet afgehandeld in één les, maar als rode draad door de lessencyclus;
- Bewijzen voor evolutie worden gegeven aan de hand van concrete voorbeelden, ook uit recente tijden;
- Maak gebruik van rolmodellen – gelovige wetenschappers uit zowel de huidige islamitische (bv. dr. Rana Dajani) als de westerse wereld (bv. dr. Gerard Bodifée) als uit de culturele geschiedenis van de jongeren – komen aan het woord of aan bod;
- Ga samen op stap: de jongeren bezoeken met hun leraren Wetenschappen en Levensbeschouwing een natuurhistorisch museum en een religieus gebouw, gebedshuis of jeugdhuis;
- Kunst kan sublimerend werken om dit moeilijke thema bespreekbaar te maken;
- Alles gebeurt in een sfeer van vertrouwen en respect, binnen een interlevensbeschouwelijke dialoog. Voordat evolutie ter sprake komt, wordt het bredere kader van wetenschap en levensbeschouwing belicht.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

In sommige gemeenschappen ligt de kennis over en de aanvaarding van de evolutie van levende wezens moeilijk. In 2005 al schreef biologe An Bogaerts een scriptie over de biologische evolutie 'Allah of aap'. Ze vroeg aan tweehonderd katholieke, joodse en islamitische jongeren of de mens afstamt van 'aapachtige'. Bij jongeren die zich als katholiek omschreven, twijfelde 14 procent aan die stelling, bij joodse jongeren was dat 61 procent en bij moslimjongeren 82 procent.²⁴ In de Verenigde Staten verwerpt een deel van de bevolking de evolutie. In Nederland en België is het vooral de reformatorische kerk geweest die zich hiertegen verzette.

²⁴ An Bogaerts, "De Ontkenning van de Evolutietheorie Door de Islam. Allah of Aap - Moslimcreationisme in Vlaanderen" (Thomas Moore Hogeschool, 2005).

Ook uit andere bevestigingen, blijkt dat er nog steeds een hardnekkige onderstroom aanwezig is bij sommige jongeren die het gezag van hun religie hoger achten dan wetenschappelijke bevindingen. Daarnaast blijkt uit een onderzoek van tijdschrift *Klasse* (2010) dat vier op de vijf islamleerkrachten van mening is dat het creationisme moet onderwezen worden in de lessen islam. Over het algemeen vindt een op de vier leerkrachten dat dat kan binnen de lessen islam. Het feit dat de Turkse regering de biologische evolutie uit de schoolcurricula schrapt in 2017, helpt de zaak natuurlijk niet, daar de politieke situatie sterk leeft bij de Turkse gemeenschappen in België.

Over evolutie is er binnen wetenschappelijke kringen geen discussie: 'Evolutie is een feit.' Indien je geconfronteerd wordt met jongeren die zich vanuit hun 'islamitische achtergrond' volstrekt verzetten tegen de biologische evolutie, kan het handig zijn om te verwijzen naar islamitische geleerden zoals Ibn Rushd, die de rol van de Rede bepleitte, of Ibn Khaldun. Laatstgenoemde gaf zelfs een voorafspiegeling van Darwins theorie. Hij constateerde namelijk dat alles wat bestaat zich langzaam ontwikkelt in een proces waarbij het ene stadium in zich de voorbereiding draagt van de volgende stadia van ontwikkeling.

Daarnaast is het bekend dat Darwin en zijn tijdgenoten op de hoogte waren van de bevindingen van islamwetenschappers in het domein van evolutie. John W. Draper, tijdgenoot van Darwin, beweerde zelfs dat de 'mohammedaanse theorie van de evolutie' uit de tiende en elfde eeuw de biologische evolutie veel breder kaderde dan Darwins toenmalige theorie, daar zij toen al spraken over evolutie bij anorganische of minerale zaken. Hij merkte tevens terecht op dat het niet Ibn Khaldun was die als eerste islamitische wetenschapper de biologische evolutie beschreef. Het waren namelijk Al-Jahiz en Al-Nakhshabi die in de 9e en 10e eeuw spraken over concepten als '*survival of the fittest*' en veranderende omgevingsfactoren die nieuwe eigenschappen deden ontwikkelen in nieuwe (dier)soorten. Al-Nakhshabi voegt eraan toe dat mensen voortkomen uit 'voelende wezens' (dieren), die op hun beurt uit plantaardige wezens voortkomen, die dan weer uit 'samengeklonterde substanties' ontstaan zijn, die zelf uit 'elementaire kwaliteiten' (deeltjes) bestaan. Die laatsten vinden hun oorsprong in 'hemelse lichamen'.²⁵

Dr. Rana Dajani, pleitbezorger van het onderwijzen van de biologische evolutie aan moslimjongeren, schrijft in *Nature* dat de controverse in de islamitische wereld over de biologische evolutie pas begon toen Darwins theorie gekoppeld werd aan kolonialisme, imperialisme, het Westen, atheïsme, materialisme en racisme. De moslimtheologen gebruikten christelijk geïnspireerde creationistische argumenten om hun stelling te verdedigen waardoor de westerse 'oorlog' tussen wetenschap en religie werd geïmporteerd naar de islam.²⁶

Ondanks het gebrek aan betrouwbare Arabische vertalingen van de originele Engelse teksten over biologische evolutie, waren er onder de schaarse Arabische wetenschappers in de negentiende eeuw enkelingen die de leer toch in overweging namen, zoals Hussein al-Jisr. Hij trachtte gelijkenissen te zoeken tussen het darwinisme en enkele Koranische verzen, waaronder vers 21:30 (hoofdstuk al-Anbiya), waarin gesteld wordt dat Allah 'alle levende dingen uit het water maakte'. Tevens stelde hij ook vast dat de Koran

²⁵ Karin Heremans, *Mijn Kleine Jihad : Gedeelde Waarden Voor de Samenleving* (Antwerpen ; Amsterdam: Houtekiet, 2017).

²⁶ Rana Dajani, "Evolution and Islam - Is There a Contradiction?," *Muslim Science*, August 9, 2015.

niet gebruikt kon worden om de biologische evolutie te verwerpen, aangezien erin niet werd tegengesproken dat levende wezens gradueel tot stand gekomen zouden zijn.²⁷

Nascholingen hier rond kunnen aangevraagd worden bij het GO! Koninklijk Atheneum Antwerpen. Mailen kan naar info@atheneumantwerpen.be.

Enkele richtingwijzers:

- Basis: evolutie van het heelal, genetica (Mendel), nucleïnezuren
- Over evolutie bestaat een wetenschappelijke consensus; compromissen daarover zijn niet op hun plaats, creationisme of intelligent design worden niet aanvaard als wetenschappelijk.
- Werk in vertrouwen en met respect, creëer veiligheid en rust
- Maak verbinding met de interlevensbeschouwelijke dialoog, zet samen projecten op
- Kader wetenschap en levensbeschouwing vóór je over evolutie spreekt (methode en doel)
- Zoek partners bij de andere vakgebieden en werk vakoverschrijdend
- Plaats evolutie in het juiste perspectief
- Toon evolutie aan en gebruik ook voorbeelden van recente en snelle evolutie
- Gedrag kan soms uit evolutionair oogpunt verklaard worden
- Geef niet autoritair les, maar ga in dialoog, bouw bruggen vanuit het midden
- Gebruik verbindend taalgebruik²⁸
- De begrippen en de naam Darwin kunnen soms emoties opwekken
- Voer een dialoog en oordeel niet, stel vragen
- Probeer niet emotioneel, angstig of defensief te reageren
- Gebruik kunst als hulpmiddel. Kunst kan sublimerend werken
- Gebruik rolmodellen
- Geef voldoende tijd en ruimte om te reflecteren en te ventileren
- Evolutie vormt de rode draad doorheen de lessen
- Niet alle jongeren zijn bereikbaar

1.13 Hoe gaan we om met een weigering aan een deelname aan (meerdaagse) buitenschoolse activiteiten?

Waarover gaat het?

Ouders kunnen weigeren dat hun kinderen deelnemen aan ééndaagse buitenschoolse activiteiten of aan buitenschoolse uitstappen met één of meerdere overnachtingen.

²⁷ Karin Heremans, *Mijn Kleine Jihad : Gedeelde Waarden Voor de Samenleving* (Antwerpen ; Amsterdam: Houtekiet, 2017).

²⁸ <http://www.wetenschapsreflex.be/content/tips-0>

Een weigering voor een **ééndaagse uitstap**

- Een weigering voor een **ééndaagse uitstap** kan een bezoek aan religieuze of culturele plaatsen in het kader van de interlevensbeschouwelijke dialoog, Actief burgerschap of mondiale vorming zijn. Evengoed gebeurt het dat deze uitstappen onderwerp worden van maatschappelijke polarisering.

Een weigering voor **meerdaagse uitstappen**

- Voor **meerdaagse uitstappen** is de weigering soms te herleiden tot culturele of religieuze tradities en wantrouwen. Soms speelt ook groepsdruk bij jongeren onderling een rol. Voorbeelden zijn weigeringen omwille van voeding (die volgens bepaalde religieuze regels bereid moet worden) of het idee dat meisjes en jongens samen op geïntegreerde werkperiode/pedagogische uitstap gaan en in dichte nabijheid van elkaar zouden kunnen slapen. Soms zijn ouders ook bang om hun kinderen mee op geïntegreerde werkperiode/pedagogische uitstap te sturen in aanwezigheid van andersgelovigen.

Welke kaders zijn van toepassing?

Deelname aan buitenschoolse activiteiten is verplicht voor zover dit is voorzien in het schoolreglement. Het is de directeur die beslist over de organisatie en inhoud van deze uitstappen. Medische redenen kunnen een uitzondering op de verplichting rechtvaardigen. Binnen bepaalde studierichtingen maken meerdaagse uitstappen ook deel uit van het curriculum en dienen leerplandoelen behaald te worden, bv. in de richting toerisme.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

Het is belangrijk om vanaf de inschrijving aan de ouders mee te geven dat uitstappen in bepaalde leerjaren aan bod zullen komen. Het is tevens belangrijk ouders erop te wijzen dat in bepaalde richtingen pedagogische activiteiten of uitstappen nodig zijn om de leerplandoelen te behalen. Leerkrachten dienen aan de ouders uit te leggen aan welke competenties er gewerkt wordt en dat de uitstap dus een noodzakelijk onderdeel is van de opleiding.

Doet er zich toch een weigering voor, dan is het belangrijk om met de jongere te praten over de motivatie om niet deel te nemen. Kwalificeer een weigering niet onmiddellijk als 'cultureel bepaald'. Ze kan er zijn omdat een kind zich niet goed voelt omdat het gepest wordt, omdat ouders bang zijn dat hun dochter of zoon iets overkomt, uit vrees voor slechte beïnvloeding of uit vrees om in contact te komen met alcohol of drugs, omdat de kosten voor de uitstappen te hoog zijn, of omwille van andere redenen. De pedagogisch-didactische aanpak zal bijgevolg heel verschillend zijn.

In een volgende fase dient de leerkracht de dialoog met de ouders aan te gaan. Een constructief en persoonlijk gesprek met ouders biedt je de kans om te luisteren en oplossingen te zoeken. In de praktijk blijkt dat dit soort van gesprekken ouders vaak kan overtuigen van het belang van deelname. Aanvankelijk geopperde bezwaren aangaande overnachting, voeding, toezicht en begeleiding kunnen omgebogen worden. Sommige ouders kennen het concept van (meerdaagse) schoolactiviteiten gewoon niet. Leerkrachten dienen de ouders erop te wijzen dat jongens en meisjes gescheiden slapen, dat er gescheiden begeleiding is, dat er geen alcohol gedronken wordt, dat er geen drugs gebruikt worden, dat er strikte

regels gelden en dat de school hier nauw op toeziet. Kinderen worden ook te allen tijde beschermd tegen groepsdruk, pesten of racisme.

Wanneer het gaat om verzet tegen een bezoek aan bepaalde religieuze plaatsen, geef dan aan dat het nooit de bedoeling is om jongeren 'te overtuigen', laat staan te indoctrineren in een bepaalde levensbeschouwing. Ondanks verschillende opvattingen en de superdiversiteit in onze samenleving en in onze scholen, moeten we vooral leren met elkaar samen te leven. Jongeren op een positieve manier en in een ongedwongen sfeer laten kennismaken met andere culturen en geloofsovertuigingen, hoort daarbij.

Er kan ten slotte nog verwezen worden naar het schoolreglement dat de ouders ondertekenden. Daarin wordt immers beschreven dat ouders zich ook moeten engageren.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Door gewoontes uit te dagen en samen creatieve oplossingen te bedenken, wordt vooruitgang mogelijk gemaakt. Daarbij is het essentieel om steeds een platform voor dialoog te creëren. Een plek waar mensen actief willen luisteren, nadenken en elkaar zien als evenwaardige partners. Door steeds opnieuw samen op zoek te gaan naar het gemeenschappelijk terrein en gemeenschappelijke waarden, kan er tot een evenwichtig samenleven worden gekomen. Dit werkt in de ruime samenleving zo, dus ook in de klas, op de speelplaats, in de lerarenkamer en in het contact met ouders. Centraal bij dit alles is het welzijn van de jongere. Koste wat kost moet worden vermeden dat jongeren in een gedwongen spreidstand terecht komen. Jongeren willen immers enerzijds loyaal zijn en blijven aan de waarden van hun ouders en voelen in sommige gevallen zeer goed aan dat deze weigerachtig staan tegenover dit soort van uitstappen. Anderzijds voelen jongeren ook aan dat hun school dit soort van uitstappen belangrijk vindt en liever geen thuisblijvers heeft. Soms willen ze gewoon loyaal zijn aan hun klasgroep.

Deelname kan worden aangemoedigd door de modaliteiten van de activiteit af te stemmen op de kenmerken van de volledige jongerenpopulatie. Of met andere woorden, in de keuzes die worden gemaakt (over o.a. type activiteiten, locatie, aantal dagen, aanbod eten ...) is het niet onverstandig om vooraf reeds stil te staan bij een aantal gevoeligheden. Zeker wanneer er binnen je school een grote diversiteit aanwezig is.

In overleg met de ouders kan op zoek worden gegaan naar gemeenschappelijk terrein, naar gemeenschappelijke waarden en tegemoetgekomen worden aan praktische of zelfs principiële bezwaren, zonder dat daarbij de doelstelling, namelijk deelname aan de activiteit en komen tot een harmonieuze ontwikkeling van het kind, in het gedrang komt.

Soms raken leerkrachten ontmoedigd en overwegen ze zelfs om de handdoek in de ring te gooien en (meerdaagse) buitenschoolse activiteiten te schrappen uit het programma. We adviseren dit écht niet te doen. Het schrappen van dit soort van activiteiten zou een heel jammerlijke evolutie zijn. Het is belangrijk de focus te verleggen en algemene sociale en burgerschapsvaardigheden centraal te stellen.

1.14 Hoe gaan we om met jongeren die eremoorden goedkeuren?

Waarover gaat het?

Soms gebeurt het dat jongeren eremoorden goedkeuren.

Welke kaders zijn van toepassing?

We verwijzen hiervoor naar de lessen en het leerplan Geschiedenis²⁹ waar de universele rechten van de mens ruim aan bod komen.

Hoe pedagogisch didactisch aanpakken?

Het is belangrijk het gesprek aan te gaan met jongeren en geweld af te keuren.

De focus moet hier gelegd worden op mensenrechten. Waar er een botsing ontstaat tussen cultuurelementen zoals eer of schaamte enerzijds en het mensenleven anderzijds, is het enorm belangrijk om de waarde van een mensenleven zo goed mogelijk over te brengen. Ieder mensenleven is kostbaar. Iemand doden om zich te ontdoen van schaamte, vernedering of schande, is een foutieve benadering. Je begaat in de realiteit immers een fundamentele en onaanvaardbare fout die niet in verhouding staat tot de waarde van een mensenleven.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Eremoorden komen voor bij bepaalde culturen – bv. in Albanië en Turkije – en gaan meestal over wraak. Andere wraakacties komen soms voor in Latijns-Amerika en Zuid-Azië.

Bij Belgische families zien we dan weer familiedrama's. Sommige familiedrama's zijn een vorm van eremoorden. Deze familiedrama's gebeuren in uitzonderlijke gevallen, maar zijn niet altijd cultureel gebonden. Vaak liggen psychologische stoornissen aan de grondslag.

Culturen worden door antropologen vaak ingedeeld in verschillende categorieën: eer-/schaamtecultuur, angstcultuur, schuldcultuur.

De gevallen van eremoorden komen vaak voor bij eer-/schaamteculturen. De motivatie voor de goedkeuring van eremoorden komt voort uit een onoverkomelijk gevoel van schaamte dat leidt tot een poging tot eerherstel, vaak in de vorm van eerwraak en eremoorden. Hierbij wordt geloofd dat dit eerherstel leidt tot een volledige zuivering van het schaamtegevoel.

Aangezien het hier gaat om een intergenerationeel cultuurelement, is het enorm moeilijk om met zulke casussen om te gaan. Het logische vertrekpunt is het vooropstellen van het belang en de waarde van een mensenleven. Indien men hier geen oren naar heeft, kan er gebruik gemaakt worden van alternatieve inzichten om de grieven van de jongere te verwerken.

Voorbeelden:

²⁹ Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

- Het risico op en de gevolgen van juridische consequenties en de grieven die dit met zich meebrengen. Het kan gaan over gevolgen voor de familie, het leven van de jongere in kwestie, financiële gevolgen ...
- Indien het gaat om een jongere met een religieus profiel, is het enorm belangrijk om het belang van levensbehoud voorop te stellen binnen de religie (voor zover dit mogelijk is).
- Het risico op en de gevolgen van escalatie tussen de betrokken partijen. Denk aan bv. wederkerige wraakacties waar geen einde aan komt.

1.15 Hoe gaan we om met aanstootgevende spotprenten?

Waarover gaat het?

Het publiceren van cartoons van de profeet Mohammed zorgt voor heel wat ophef in de samenleving en in scholen in heel Europa en de rest van de wereld:

- Denemarken 2005
 - In 2005 publiceerde de Deense krant Jyllands-Posten 12 cartoons over Mohammed. Dit zorgde voor heel wat ophef in Denemarken en bracht Denemarken als land in een moeilijke diplomatische situatie.³⁰
- Frankrijk 2015
 - In 2015 leidde de publicatie van de cartoons Mohammed door het weekblad Charlie Hebdo tot een aanslag in Parijs.³¹
- Frankrijk 2020
 - In oktober 2020 werd er in Parijs een leerkracht Geschiedenis, Samuel Paty, onthoofd na school, nadat hij tijdens zijn les over de vrijheid van meningsuiting cartoons van Mohammed zou hebben laten zien.³² Dit leidt zowel in Frankrijk als in de rest van Europa tot een debat rond vrije meningsuiting, hoe dit in de klas ter sprake te brengen en de letterlijke interpretatie van bepaalde religieuze teksten.
- ...

Welke kaders zijn van toepassing?

De leerplannen Geschiedenis zijn het gepaste kader om met dergelijke thema's om te gaan. Men kan het koppelen aan de lessen rond de Verlichting en de waarden van de Verlichting (2de graad ASO: 2012-010

³⁰ "Cartoons over Mohammed in Jyllands-Posten," Wikipedia, November 24, 2020, https://nl.wikipedia.org/wiki/Cartoons_over_Mohammed_in_Jyllands-Posten.

³¹ "Aanslag Op Charlie Hebdo Op 7 Januari 2015," Wikipedia, October 9, 2020, https://nl.wikipedia.org/wiki/Aanslag_op_Charlie_Hebdo_op_7_januari_2015.

³² "Moord Op Samuel Paty," Wikipedia, January 4, 2021, https://nl.wikipedia.org/wiki/Moord_op_Samuel_Paty.

en 3de graad TSO 2014-018). Vanaf de derde graad (ASO 2014-012 en TSO 2014-018) kan je verder uitbouwen.³³

Hoe pedagogisch didactisch aanpakken?

Het GO! ziet het als zijn opdracht om voor jongeren een leefbare en open samenleving te realiseren en daartoe jongeren op te voeden tot democratische, geëngageerde burgers. Ons pedagogisch project 'Samen leren samenleven' heeft tot doel kinderen en jongeren te laten ontdekken dat er geen universele waarheid is om filosofische, ideologische en godsdienstige vragen te beantwoorden. Daarbij vertrekken we vanuit een aantal waarden waaronder wederzijds respect, gelijkwaardigheid en openheid. We promoten de vrijheid om zelf keuzes te maken en kritisch te zijn. Ondanks verschillende opvattingen en de superdiversiteit in onze samenleving en in onze scholen, moeten we vooral leren met elkaar samen te leven.

We zien diversiteit als een meerwaarde, maar zijn niet blind voor de strubbelingen die dit met zich kan meebrengen. Scholen en leerkrachten worden geconfronteerd met ideologische en levensbeschouwelijke discussies, die in sommige gevallen ook kunnen leiden tot controverser en polarisatie. Het tonen van spotprenten is daar een actueel voorbeeld van.

De geschiedenisleerkracht is de geknipte persoon om dit stapsgewijs aan te brengen in de lessen. Het is hier belangrijk te duiden dat de verlichtingsideeën tot stand kwamen, door het machtsmisbruik van de toenmalige heersers in het ancien régime (vorstelijk absolutisme) waarbij de Bastille als groot symbool van die willekeur werd aangevallen in 1789. Ook dient men de keerzijde van de medaille toe te lichten: wat te verbieden en wat niet? Wie beslist? Gaan we dan überhaupt nog mogen spreken over iets? Want er zal altijd wel iemand zijn die zich aangevallen voelt. Het is belangrijk jongeren stapsgewijs mee te nemen in het belang van rechtspraak (en de kans op eerlijke verdediging) én de consequenties van indoctrinatie (het verbieden van anders-denken).

Inzake cartoons is het opvoedkundig van belang om hier een verticale leerlijn op te zetten, waarbij jongeren gaandeweg cartoons leren lezen, interpreteren én hun historisch belang erkennen. Bv. bij het spreken over de reformaties binnen het christelijke geloof in de 16de eeuw (ontstaan protestantisme) werden cartoons gebruikt om ook mensen die niet konden lezen en schrijven te informeren.

Vanaf de derde graad (ASO 2014-012 en TSO 2014-018)³⁴ bouw je verder, sluit elk hoofdstuk af met verschillende cartoons, om het pluralistische karakter van visies weer te geven. En telkens de tekening te koppelen aan de historische context en verder door te analyseren naar 'welke mening over dit onderwerp wordt hier nu afgebeeld?' Het is ook essentieel om de ontkoppeling te doen tussen de cartoonist en de visie die weergegeven wordt.

³³ Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

³⁴ Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs"

De plaats van humor en satire in verschillende culturen dient eveneens geduid te worden. Immers sommige jongeren kennen dit absoluut niet.

Ook verschillende handvatten uit het hoofdstuk polarisatiemanagement zijn hier toepasbaar. Basiswaarden als wederzijds respect, gelijkwaardigheid en openheid staan centraal. Ook de vrijheid om zelf keuzes te maken en kritisch te denken, stimuleren we bij onze jongeren. Belangrijk hierbij is om hen nuances bij te brengen. Je mag boos zijn om iets, maar zodra er geweld bij komt kijken kan het gaan om problematische radicalisering, dus terreur.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

We moeten de nuance in het gesprek blijven brengen en een empathische dialoog voeren. Immers ook in de islam zijn vrijheid en vrije keuze belangrijk. Indien er zich spanningen in een klas voordoen, dient de leraar hier voldoende tijd en ruimte voor vrij te maken en dit gefaseerd aan te pakken. Het is bij uitstek de leraar Geschiedenis die dit opvolgt, al dan niet in samenspraak met de leraar Islam. We proberen de focus te verleggen naar een historische omkadering.

Het is eveneens cruciaal te weten dat de Mohammedcartoons van Charlie Hebdo net zo gevoelig liggen omdat Mohammed als een terrorist wordt afgebeeld.

- Stap 1: De Verlichting en de verlichtingswaarden dienen historisch en politiek gekaderd te worden.
- Stap 2: Vervolgens bevelen we aan de traditie van cartoons en karikaturen uit te leggen en hoe dit leeft in onze samenleving. Het is belangrijk dit te illustreren met casussen die betrekking hebben op onze eigen cultuur. Bijvoorbeeld: ook bij de eerste christenen waren er groeperingen die vonden dat religieuze figuren niet konden worden afgebeeld, de iconoclasten; De film *'The life of Brian'* van Monty Python zorgde destijds voor heel wat ophef bij christelijke fundamentalisten; ook in de kunstwereld zijn er heel wat gecontesteerde religieuze afbeeldingen ... Het is belangrijk dat de leraar het openbreekt en alle hoeken van de vrije meningsuiting laat zien.
- Stap 3: Dan gaan we over naar het beeldverbod en plaatsen dit in een contextuele historische analyse (al dan niet samen met de leraar Islam). Hiermee duiden we dat het enkel islamistische stromingen zijn die een letterlijke interpretatie van de Koran of de Hadith aanhangen en dat de hedendaagse islam geweld in naam van een godsdienst afkeurt.
- Stap 4: Wat extra verhelderend werkt, is de jongeren te laten kennismaken met Arabische miniaturen uit de veertiende eeuw waarop Mohammed, Abraham, Jezus en Mozes te zien zijn.
- Stap 5: Indien de gemoederen verhit blijven, kan het helpen de jongeren hier een kunstwerk rond te laten maken waar ze hun gevoelens de vrije loop kunnen laten gaan. Voor meer informatie zie: www.athensyntax.org

1.16 Hoe gaan we om met jongeren die na aanslagen uitspraken of handelingen doen die erop duiden dat ze een extremistische ideologie aanhangen waarbij uitsluiting en geweld centraal staan?

Waarover gaat het ?

Na de aanslagen in Brussel vernamen we dat verschillende moslimjongeren de aanslagen en het terrorisme goedkeurden. Het gaat hier niet alleen over moslimjongeren die een sterk wij-zij-denken hanteren, ook over het goedkeuren van geweld tot het presenteren van de gewapende strijd als enige oplossing, waarbij alles geoorloofd is. Dit kan zich op diverse manieren uiten, door bv. aanslagen of ander geweld goed te keuren of te rechtvaardigen, aan te geven zelf te willen strijden of geweld te willen gebruiken, discriminerende uitspraken te doen, haatdragende, ontmenselijkende of naar geweld verwijzende afbeeldingen, filmpjes of teksten te verspreiden.

Omgekeerd zorgde de aanslag van de extreemrechtse Brenton Tarrant in Christchurch (Nieuw Zeeland) voor heel wat spanningen en polarisatie op scholen vanuit extreemrechtse hoek. Meer info over hoe hier mee omgaan vind je bij de casus van rechts-extremisme en nazisme.

Welke kaders zijn van toepassing?

Het is van belang hier tijdens de lessen Geschiedenis tijd voor te maken. Los van de foute houding van de jongeren, zijn het immers items die in het leerplan Geschiedenis verwerkt zitten.³⁵ Ook hier verwijzen we naar tools rond kritisch denken binnen de leerlijn Actief burgerschap³⁶.

Hoe pedagogisch didactisch aanpakken?

We mogen niet in paniek schieten en dienen oog te hebben voor enkele gevoeligheden, immers elkeen bekijkt een aanslag of een terreurdaad vanuit zijn eigen perceptie en referentiekader.

In scholen met een heel divers publiek is het cruciaal om – als er zich ergens een aanslag voordoet – dit altijd open te trekken en los te komen van de specifieke aanslag ‘an sich’, en een minuut stilte te houden met de bewuste aanslag als directe aanleiding, maar met oog voor andere aanslagen of geweld elders ter wereld. Want wat voor sommige jongeren dichtbij is, is voor ons veraf en omgekeerd. Door het open te trekken en te focussen op gedeelde waarden en een stiltemoment tegen geweld en terreur waar ook ter wereld, realiseer je een sterke verbondenheid.

³⁵ Vlaamse Overheid, “Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs,” Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

³⁶ GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap, “GO! Pro - Leerlijn Actief Burgerschap”

Verder is het belangrijk niet alleen stil te staan bij aanslagen in het Westen, doch ook oog te hebben voor aanslagen elders in de wereld.

Door in het midden te gaan staan en te focussen op een stil moment tegen geweld of terreur waar ook ter wereld, hanteren we het polarisatiemodel van Bart Bransma³⁷.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

Na de aanslagen in Brussel stelde een politicus dat een 'significant' deel van de moslimgemeenschap aan het feesten was. Door het woord 'significant' te gebruiken, werkte deze uitspraak zeer polariserend en zorgde voor heel wat ongenoegen bij de moslimgemeenschap in ons land. Dit versterkte het wij-zij-denken en de polarisatie tussen moslims en niet-moslims. Het gebruik van het woord 'significant' duidde volgens sommige ook op een stuk naïviteit en leidde tot het versterken van de complottheorie 'de overheid is tegen ons' bij sommige moslimjongeren.

Het steeds geconfronteerd worden met cijfers en aanslagen, games waarin je zelf virtueel mensen kan doodschieten, geweldfilms ... hebben ons minder gevoelig gemaakt voor de dood in het algemeen. Hierdoor is het mogelijk dat jongeren vanuit een zekere naïviteit over terreur gaan spreken en zonder het eigenlijk zelf echt te beseffen dit gaan goedkeuren.

Verder hebben we ook te maken met heel veel jongeren van de tweede of derde generatie die weliswaar fysiek aanwezig zijn in België, in Vlaanderen, in onze klas, maar die nog enorm betrokken zijn met de situatie in hun land van herkomst. Die jongeren worden op sociale media en via satellietkanalen overspoeld met nieuws over tragische aanslagen in de regio vanwaar ze afkomstig zijn. Het discours van sociale media en satellieten uit die regio's is zeer polariserend en heeft het steeds over westerse agressie en de schuld van het Westen.

Ook wanneer er aanslagen gepleegd worden in de regio van afkomst van jongeren, wordt, door de manier waarop westerse media hiermee omgaan, bij de jongeren vaak de indruk gecreëerd dat men dit niet belangrijk vindt of dat de levens van de slachtoffers van die regio minderwaardig zijn. Jongeren kunnen hier heel verontwaardigd over zijn. Soms volstaat het gewoon te duiden dat dergelijke berichten de man in de straat hier niet bereiken of, in heel veel gevallen, minimaal getoond of besproken worden omdat we er ons gewoon minder verbonden mee voelen. Wat voor hen dichtbij is, is voor ons veraf en omgekeerd. Het is belangrijk als leerkracht bij dergelijke gevoeligheden stil te staan.

Dit verklaart waarom jongeren van een andere origine anders reageren op aanslagen die geografisch in het Westen worden gepleegd en dicht bij huis zijn dan op feiten die zich ver van hen afspelen maar waarmee zij zich wel verbonden voelen door hun herkomst. De perceptie van wat dichtbij is en wat ver is, is voor hen helemaal anders. Het opentrekken en naar het midden gaan door te focussen op verbinding en een afkeer van geweld of terreur waar ook ter wereld, kan een dergelijke polarisatie ontmijnen.³⁸

³⁷ Bart Bransma, *Polarisatie : Inzicht in de Dynamiek van Wij-Zij Denken* (Schoonrewoerd: Bb In Media, 2019).

³⁸ Karin Heremans, *Mijn Kleine Jihad : Gedeelde Waarden Voor de Samenleving* (Antwerpen ; Amsterdam: Houtekiet, 2017).

1.17 Hoe gaan we om met jongeren die rechts-extremistische signalen vertonen?

Waarover gaat het?

Soms worden leerkrachten of jongerenwerkers geconfronteerd met jongeren die racistisch denken, extreemrechts gedachtegoed aanhangen en zelfs rechts-extremistische uitingen vertonen.

Het gaat hier zowel over verbale uitingen, het gebruiken van symboliek zoals bv. hakenkruisen op banken tekenen, als kledij en haartooi, favoriete muziekgenres, en allerlei retoriek die wordt overgenomen uit online *echo chambers*.

We delen graag de profielschets van rechts-extremisme, gebaseerd op het onderzoek van expert [Olivier Cauberghe](#)s voor Textgain³⁹. Onder het deel 'Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?' vind je hier meer informatie over terug.

Welke kaders zijn van toepassing?

Voor de kaders baseren we ons op de scriptie van Maarten De Waele⁴⁰.

1. Wat is rechts-extremisme ?

Als we de recente verkiezingsuitslagen in sommige Europese landen in beschouwing nemen, dan merken we dat rechtse bewegingen in opmars zijn. De Europese veiligheidsdiensten maken zich zorgen omdat de grenzen tussen radicaal-rechtse populistische partijen die de regels van de democratie nog respecteren en extreemrechtse bewegingen die zich buiten de liberale rechtsstaat plaatsen, poreus worden. Ook al is de grens soms flinterdun en gaat het bij deze vorm van radicalisering ook over een voortdurend balanceren rond een wettelijk kader en het aftoetsen van de grenzen van de rechtsstaat, toch moeten we ook hier een duidelijk onderscheid maken tussen:

- **Extreemrechts**

Personen of groepen wiens waarden en overtuigingen indruisen tegen de mainstream, in het belang van de eigen (gepercipieerde) natie, die bedreigd wordt door nationale verraders

“The difference between radicalism and extremism is the fact that the first is opposed to the constitution, whereas the latter is hostile towards the constitution” (Mudde, 2002)

³⁹ Olivier Cauberghe, “Reader Online Extremisme” (Textgain, 2020).

⁴⁰ Maarten De Waele, “Aansluiten Bij Het ‘Grote Fascistische Monster’: Inzicht in Het Toetredingsproces van Extreemrechtse Individuen,” *Cahiers Politiestudies* 42 (February 2017): 39.

- Rechts-extremisme

Extremisme gebaseerd op een extreemrechtse ideologie, waarbij de inzet van ondemocratische middelen zoals geweld wordt gelegitimeerd en/of toegepast

2. Wat zijn de processen die leiden tot rechts-extremisme?

Ook bij rechts-extremisme kunnen we ons baseren op het model van Colin Mellis, reeds hierboven aangehaald, dat de processen die leiden tot radicalisering en extremisme beschrijft, zij het dan met een verschillende context.

Wat drijft jongeren tot extreemrechts gedachtegoed ?

We onderscheiden volgende **Push Factoren** :

1. Context: Thuismilieu

Traditioneel Vlaams rechts-conservatief gezin: de 'norm'

- Zich afzetten tegen thuismilieu

2. Persoonlijke frustraties & angst

- Eenzaamheid of het gevoel er niet bij te horen
- Pestgedrag
- Vernedering

3. Sociaaleconomische achterstelling.

- Die achterstelling wordt vaak gekoppeld aan een 'wervend discours' , waarbij het ervaren van onrechtvaardigheid wordt uitvergroot, bv. 'Al die migranten krijgen direct een sociale woning.'

Ideologie = jongeren gaan op zoek naar identiteit, gelijkgezinden en zingeving.

4. Sociaal aspect: zoeken naar sociale 'beloning', willen erbij horen.

Engagement

Jongeren willen een engagement opnemen vanuit een emancipatorische visie, bv. 'opkomen voor de kleine man'.

- Extreemlinks en extreemrechts raken elkaar hier op een etnisch-culturele breuklijn .
- Verder heerst er ook een ideologische strijd met bepaalde linkse standpunten, bv. het niet hebben van een antwoord van linkse partijen op bepaalde vragen zoals bv. de immigratiepolitiek.

Sociale redenen

Het beschermen en verdedigen van de eigen bevolkingsgroep, bv. 'Eigen mensen eerst'.

Militaristisch aspect.

Een nostalgische terugblik naar een gouden tijdperk en de drang om de glorie te herbeleven waarbij avontuur, sensatie en wapens centraal staan. 'Rebels go to the right.'

5. Triggers

- Slachtoffer van geweld als katalysator

De manier waarop er gereageerd wordt op geweld. Het door elkaar halen van de polariserende discussies die ontstaan bij politieel optreden omtrent dader-slachtoffer.

'Bridge burning' of het verbreken van dierbare relaties

- Band met de ouders verbroken
- Schorsing op school
- Wegvallen van dierbare personen

3. Hoe rekruteert extreemrechts jongeren ? Welke strategieën worden gehanteerd ?

'Overton-window': het verschuiven van wat 'normaal' is in de maatschappij; normaliseren en stigmatiseren. Het mainstream maken van extreemrechtse concepten. Het Overton-venster zien ze als het gedachtegoed dat het grote publiek accepteert. De groepen proberen de grens te verschuiven naar wat acceptabel is:

Humor en vrijheid van meningsuiting door middel van memes

Polariseren

Intimideren (je bent 'dom', 'naïef', 'verrader')

Acties: publieke bijeenkomsten, studentenmanifestaties, betogingen ...

Sociale media als 'echokamer' voor gelijkgezinden:

- Laagdrempelig: 'je hoeft alleen maar te kunnen lezen'
- Sterke katalysator ivm oudere mediakanalen

Diverse platformen die elkaar versterken en leiden tot 'echokamer'

- Websites (bv. stormfront)
- Gamersplatformen (bv. Reddit, 4Chan)
- Alt-tech (bv. 8Chan, Gab.com, hiddenlol.com)
- Chats (bv. Whatsapp)
- Voice Chats (bv. Discard, teamspeak)
- youtubesterren (bv. Lauren Southern, Jordan Peterson)

Online gemeenschap als katalysator



www.ceapire.be

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

1. Het is heel belangrijk duidelijke **grenzen** aan te geven en aan jongeren duidelijk te maken wanneer en waar er juridische spelregels worden overschreden. We kunnen bv. gerust de politie inschakelen bij acties van illegale jongeren, alsook de ouders inlichten. Door een grens te trekken naar de inhoud en daarna een **empowerend gesprek** te voeren en bv. te focussen op het initiatief als actie – los van de inhoud – kan je heel wat indruk maken en een *empowerend* resultaat boeken.
2. We hebben als scholen een heel belangrijke **preventieve rol** bij het voorkomen van toenemende polarisatie, ook aan de extreemrechtse kant. We dienen onze jongeren weerbaar te maken door:
 - Het kritisch denken te stimuleren, probleemoplossend vermogen te versterken en het zelfvertrouwen te verhogen
 - Nuance te brengen in zwart-witdialogen => er zijn altijd meerdere waarheden
 - Inzicht te geven in *fake news*, manipulatietechnieken, kritische analyse van (sociale) mediaberichtgeving
3. **Contacten opnemen** en behouden – *sense of belonging* – *connective narrative*
 We dienen onze zoekende jongeren mogelijkheden te bieden en voortdurend het ‘Samen leren samenleven’ te promoten. Bij compromitterende uitspraken dienen we als leraars extra alert te zijn om niet in de val te lopen en zelf te gaan polariseren!!
 - a. Het regulier wettelijk aanbod (inclusie binnen onderwijs, tewerkstelling, vrije tijd, etc.) botst vaak met de realiteit.
 - b. Leerkrachten dienen te leren omgaan met ‘trigger-events’ → Het is belangrijk om de partij in conflictsituaties niet (verder) te stigmatiseren of als schuldige aan te duiden. Tracht te bemiddelen of bied een luisterend oor.
 - c. Ga uit van een procedurele rechtvaardigheidstheorie: als we als leraars ons neutraal opstellen en onze jongeren met respect benaderen, focussen op wederzijds vertrouwen

en als we hen de nodige informatie/lesinhoud verschaffen om te komen tot leerprestaties, heeft dit automatisch een weerslag op de emoties, attitudes en het gedrag van onze jongeren.⁴¹

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

BELANGRIJKE WEETJES

- Ik kan een extreemrechts persoon niet veranderen.
- Ik kan alleen mijn houding ten opzichte van de persoon aanpassen.
- Ik moet proberen de persoon als mens te respecteren, ook al deel ik zijn ideeën niet.
- Ik kan geen volledige ideologie aanvallen die voor de betrokkene als enig alternatief wordt gezien in een vijandige wereld. Ik moet me steeds aanpassen aan nieuwe situaties en uitspraken.
- Een extreemrechts persoon aanvaardt geen kritiek op zijn denken, ik kan alleen proberen het kritisch denken bij de persoon proberen te stimuleren via vraagstelling.
- Ik kan wel sterk inzetten op de relaties en het netwerk rond de persoon en focussen op een 'sense of belonging' /gevoel van verbondenheid.
- Mensen met extreemrechtse ideeën verlaten enkel het gedachtegoed als ze alternatieven zien.

10 GESPREKSTIPS

1. Vergeet winnen (niet hautain overkomen), toon interesse, laat uitspreken.
2. Tracht te preciseren bij je vraagstelling (de kunst van het vragen stellen).
3. Je mag ook zelf provoceren.
4. Geef tegenvoorbeelden (*Killing examples*).
5. Wees redelijk en toon empathie.
6. Gebruik humor.
7. Gebruik storytelling.
8. Betrek actief alle andere stemmen en jongeren.
9. Stimuleer kritisch denken.
10. Beheers de evolutie van het gesprek en kom niet te snel met je eigen voorstel.

De diversiteitsexperts waarschuwen ook voor een toenemend online rechts-extremisme

⁴¹ RAN - Radicalisation Awareness Network, "RAN EDU Academy: Far-Right Extremism in the Classroom," RAN - Radicalisation Awareness Network (RAN - Radicalisation Awareness Network), accessed June 2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_academy_far-right_extremism_in_classroom_berlin_13-14_062019_en.pdf.

In deze tijden van digitalisering vinden ook extremistische groeperingen hun weg naar het internet, rechts-extremisten zijn daar geen uitzondering op. De laatste jaren is er zelfs een online opleving te merken van rechts-extremisme⁴². Ook Europol heeft dit opgemerkt:

“Rechts-extremisten gebruiken websites, online discussiefora en pseudonieuwssites om hun ideologie te verspreiden. Ondanks pogingen om blanke suprematie-inhoud op te sporen en te verwijderen, blijven grote sociale-mediaplatforms een belangrijke factor voor de verspreiding van rechts-extremisme. Bovendien vormen marginale platforms, die ofwel speciale rechts-extremistische sites zijn of zijn gekoloniseerd, online veilige havens voor extreemrechtse bewegingen.”⁴³

Het online verspreiden van een extremistische ideologie leidt onder andere tot⁴⁴:

1. Eerste contact met ideologie

Meerderheid van jihadi's in Mauritanië zouden voor het eerst met de ideologie in contact gekomen zijn online (Oumar).

2. Inspiratie voor aanslagen

Verdachte steekpartij Stephen Timms verklaarde geïnspireerd te zijn door de onlinevideo's van Anwar Al-Awlaki (Dillon, Neo, Ong & Khader). 78% van alle neojihadi-terroristische plannen werden voorbereid door autonome 'home grown'-organisaties of individuen zonder directe links of instructies van Al Qaida of gerelateerde organisaties (Sageman)

3. Operationele ondersteuning

Verdachten aanslag Boston Marathon 2015 gebruikten informatie van een Al Qaida-geïnspireerde website om hun explosieven te maken.

Een voorbeeld hiervan is de aanslag van Brenton Tarrant in Christchurch, Nieuw-Zeeland. Tarrant opende het vuur op twee moskeeën en doodde 51 mensen⁴⁵. Daarnaast toonde hij zijn acties ook rechtstreeks aan het grote publiek via livestreaming op sociale media. Vóór zijn misdaad had hij reeds verschillende foto's op Twitter gepost ter voorbereiding op de schietpartij. Op de wapens en de tijdschriften in zijn posts wordt in het bijzonder verwezen naar de groepsverkrachtingen van Rotherham, naar Alexandre Bissonnette,

⁴²Cyril Rosman and Tobias den Hartog, “AIVD: Online Opleving van Extreem-Rechts,” Ad.nl (AD, April 29, 2020), <https://www.ad.nl/binnenland/aivd-online-opleving-van-extreem-rechts~a7f8ada6/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

⁴³ Europol, “European Union Terrorism Situation and Trend Report (TE-SAT)” (Europol, 2020), <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2020>.

⁴⁴ Olivier Cauberghs, “Reader Online Extremisme”

⁴⁵ “Aanslagen in Christchurch Op 15 Maart 2019,” Wikipedia (Wikipedia, August 28, 2020), https://nl.wikipedia.org/wiki/Aanslagen_in_Christchurch_op_15_maart_2019.

auteur van de aanslag in de moskee van Quebec en naar Luca Traini, auteur van een schietpartij in Italië⁴⁶. Ook de aanslag van Tarrant heeft mensen aanzet tot copycat-gedrag. Denk maar aan de aanslag in Hanau, Duitsland op 19 februari 2019 waarbij negen mensen werden doodgeschoten⁴⁷. Rechts-extremistisch gedrag wordt zo versterkt doordat aanslagplegers en hun sympathisanten elkaar vinden op rechts-extremistische websites. Deze ontmoetingen worden daarna voortgezet in besloten, nog extremere groepen⁴⁸.

Het is dus belangrijk om waakzaam te zijn voor online extreme content die mensen kan aanzetten tot radicalisering of zelfs tot geweld. Dit is echter makkelijker gezegd dan gedaan. We worden dagelijks overspoeld met een hoeveelheid aan digitale teksten: krantenartikels, e-mails, whatsappjes, tweets en statusupdates. Nooit werden er meer feiten en meningen de wereld in gestuurd dan vandaag. Het is niet simpel om de boodschappen die gecodeerd zitten in deze massale hoeveelheid taal en tekst te herkennen en te bevatten⁴⁹. Daarnaast is er ook geen eenduidig profiel voor rechts-extremistische aanhangers. Er is geen kalifaat of overkoepelende organisatie die de daders enigszins bindt. Het landschap is een mozaïek van verschillende netwerken, groepen, persoonlijkheden, opvattingen, ideologieën, narratieven en doelen⁵⁰. Net daarom is het belangrijk om vaardigheden te ontwikkelen om autonoom een gefundeerde inschatting te maken omtrent de symboliek en het taalgebruik op sociale media.

Olivier Cauberghs⁵¹ heeft voor Textgain een profielschets gemaakt van rechts-extremistische kenmerken. Hierin worden niet alleen de voornaamste visuele kenmerken opgesomd, maar ook welke vrijetijdsbesteding hun voorkeur draagt, welke emoji's ze vaak gebruiken en op welke cijfercodes ze beroep doen. Deze voornaamste kenmerken kunnen een houvast bieden om waakzaam te zijn voor online rechts-extreme content.



Visuele Kenmerken



- Neutrale kledij gebruikt om hun (meestal onbedoelde) symbolische waarde
- Neutrale kledij aangepast om hun symbolische waarde te vergroten
- Ideologisch symbolische kledij



⁴⁶ “Ce Que l’on Sait de Brenton Tarrant, l’auteur Présumé Du Massacre de Christchurch,” LaLibre.be (La Libre, March 15, 2019), <https://www.lalibre.be/international/ce-que-l-on-sait-de-brenton-tarrant-l-auteur-presume-du-massacre-de-christchurch-5c8b512e7b50a60724c64203>.

⁴⁷ Marja Verburg and Wiebke Pittlik, “Vragen Na Terreuraanslag Hanau,” DIA - Duitsland Instituut (DIA - Duitsland Instituut, February 21, 2020), <https://duitslandinstituut.nl/artikel/35699/vragen-na-terreuraanslag-hanau>.

⁴⁸ Cyril Rosman and Tobias den Hartog, “AIVD: Online Opleving van Extreem-Rechts”

⁴⁹ Olivier Cauberghs, “Reader Online Extremisme”

⁵⁰ “Nikki Sterkenburg in Het NRC over Online Rechts-Extremisme,” Universiteit Leiden (NRC, March 5, 2020), <https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2020/03/nikki-sterkenburg-in-het-nrc-over-online-rechts-extremisme>.

⁵¹ Olivier Cauberghs, “Reader Online Extremisme”



- 'undercut'
- 'skinhead'
- 'bowlcut'
- ...



- Fashwave (synthwave)
- RAC (Punk)
- Neofolk (Folk)
- Aryan / National Socialist Black Metal (Heavy Metal)
- 3rd Reich Music
- ...



Vrijtijdsbesteding



- Fysieke Paraatheid



- Lectuur:
 - Ideologische werken
 - Manifesten
- Films:
 - Politiek incorrect in huidige tijdsgeschiedenis
 - Dominant blanke cast





- Hooliganisme





- Dating



Communicatie

Symbol	Omschrijving	Mogelijke betekenis in <i>far-right</i> extremistische context
	'thumbs up'	14 words
	'victory hand'	2 genders
	'ok sign'	White Power
	'spider'	Dehumanisering van niet-blanken (vluchtelingen)
	'alien'	Dehumanisering van niet-blanken (vluchtelingen)
	'bacon'	Dehumanisering van niet-blanken (Moslims en Joden)






	'national flag'	Afhankelijk van de actualiteit en context; nationalisme, verlaten van EU etc.
((()))	'echoes'	Persoon tussen de haakjes shamen als Jood
)))('echoes'	Benadrukken dat persoon tussen haakjes geen Jood is
	'dice'	Dobbelsteen vormt 14 8 als verwijzing naar '14 words'

Cijfercodes

Cijfercode	Omschrijving	Mogelijke betekenis in FRE context
14	<i>14 Words</i> (David Lane)	<i>"We must secure the existence of our people and a future for white children."</i>
14/88	<i>14 words / 88 Precepts</i> (David Lane)	Slogan '14 words' + de 88 levensadviezen van David Lane
88	Heil Hitler	
6 Gazillion	Onbestaand getal	Gebruikt om de holocaust te minimaliseren

109, 110		Aantal landen (109) waaruit Joden doorheen de geschiedenis werden verbannen, gevolgd door de wens van een 110 ^{de} keer.
13 52	13% vs 52%	Aanklacht dat zwarten 13% van de bevolking in USA zouden uitmaken maar toch 52% in de criminaliteitsstatistieken.
2YT4U	<i>Too white for you</i> (fonetisch)	Uiting van geloof in blanke suprematie
100%	100% blank	Geloof in eigen 'zuivere' blanke identiteit
198 of 19 en 8 of S en H	<i>Sieg Heil</i>	
28 of B en H	<i>Blood and Honor</i>	
23 W	<i>White</i>	
H8	<i>Hate</i>	
318 of C18	<i>Combat 18</i>	Strijd voor Adolf Hitler
RAHOWA	<i>RAcial HOly WAr</i>	
ORION	<i>Our Race is our Nation</i>	

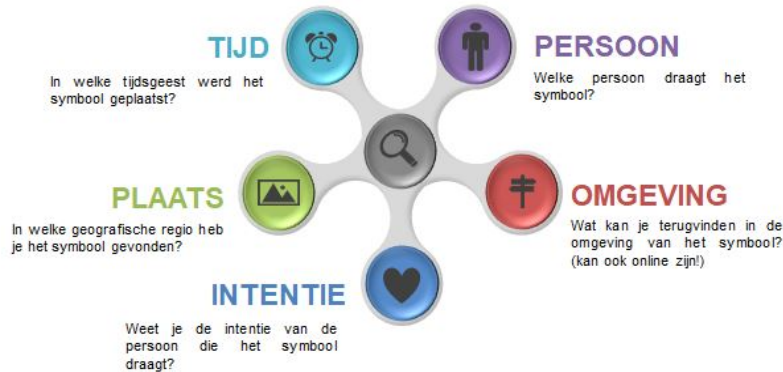
Pilmetaforen

Symbol	Omschrijving	Mogelijke betekenis in FRE context
	<i>'Blue Pill'</i>	Verder leven in 'naïviteit'
	<i>'Red Pill'</i>	De 'realiteit' onder ogen zien
	<i>'Black Pill'</i>	Gevoel dat de natuurlijke man/vrouw balans verstoord is en dient hersteld te worden. Meestal gebruikt in de context van Incels.
	<i>'Iron Pill'</i>	Geloof dat fysieke paraatheid vereist om zich voor te bereiden op een nakende rassenoorlog.
	<i>'Siege Pill'</i>	Geloof dat er eerst anarchie moet ontstaan om vervolgens de wereld opnieuw op te bouwen (met als doel een etno-staat) naar het scenario van het boek <i>The Siege</i> van James Mason

Het is echter belangrijk ook hier niet alles onder één noemer te zien en oog te hebben voor nuances en processen. Olivier Cauberghs⁵² duidt dit met volgend schema. Hij wijst op volgende factoren die cruciaal zijn in het analyseren van bovenstaande symbolen:

⁵² Olivier Cauberghs, "Reader Online Extremisme"

Hoe symbolen analyseren?



1.18 Hoe gaan we om met jongeren die links-extremistische signalen vertonen?

Waar gaat het over?

Soms worden leerkrachten geconfronteerd met jongeren die actief zijn in links-activistische milieus. Ze gaan in discussie met hun leerkrachten, meestal rond politiek geladen issues, recent gekoppeld aan onder andere het verdedigen van migratie en klimaatactivisme, gepromoot door Greta Thunberg en in België Anuna De Wever. Sommigen dreigen vanuit dit gedachtegoed te ver te gaan in hun pogingen om ‘awareness’ of milieubewustwording te vergroten. Zoals bij alle andere vormen van problematische radicalisering wordt de grens bereikt als de wet wordt overschreden en er geweld aan hun acties gekoppeld wordt.

Hoewel hun acties oorspronkelijk gepaard gaan met goede intenties, is er de kans dat dit kan leiden tot een aversie of zelfs haat tegenover de status quo. In sommige gevallen wordt dit dan een springplank naar illegitiem activisme of zelfs terreurdaden. Dierenrechtenactiviste, Anja Hermans van het beruchte Animal Liberation Front, is hier een voorbeeld van. Zij stichtte 15 jaar geleden vermoedelijk brand in een vrachtwagen van een vleesverwerkend bedrijf.⁵³ Na haar vrij spraak kwam ze tot inkeer en heeft ze

⁵³ Belga. “Anja Hermans Vrijgesproken van Brandstichting.” *Gazet van Antwerpen*. *Gazet van Antwerpen*, November 27, 2006. <https://www.gva.be/cnt/oid436673>.

ondertussen met grote onderscheiding een masterdiploma behaald in de criminologie, waarbij ze zich verdiepte in gewelddadig extremisme.⁵⁴

Welke kaders zijn van toepassing?

1. Wat is links-extremisme?

Links-extremisme vindt haar oorsprong in vroeg 20^e-eeuwse arbeidersbewegingen die klasse-onderscheid beoogden te elimineren. Gedurende het bestaan van de Sovjet-Unie, groeide de aanhang voor links-extremistisch geïnspireerde ideologieën aanzienlijk. Tussen 1988 en 1998 waren er opmerkelijk veel terroristische aanslagen vanuit de links-extremistische hoek, daar ze globaal verantwoordelijk waren voor 74% van de 13.858 slachtoffers in die periode.⁵⁵

Vandaag de dag zien we sporen van generationeel overgedragen, communistisch geïnspireerd gedachtegoed in links-activistische groeperingen in zowel Europa als de Verenigde Staten. Dit uit zich vaak in illegitieme manieren om verandering te brengen in de maatschappij. In scholen kan dit zich uiten in overmatig spijbelen om klimaatmarsen bij te wonen of op de speelplaats onrust te stoken door mensen op te zetten tegen het schoolbeleid inzake milieuvriendelijkheid.

Alhoewel het klopt dat vandaag rechts-extremisme een meer prangende dreiging is, bestaat de kans wel dat links-extremisme de komende jaren weer op gang komt (*sociological cycle theory*). Tussen de jaren '60 en '90 was er een sterke aanwezigheid van linkse terreurgroepen die met de steun van communistische regeringen overeind konden blijven. Met de val van de Sovjet-Unie en de arrestatie van verschillende leiders die geaffilieerd waren met communistische regimes, nam de dreiging af en werd rechts-extremisme geleidelijk aan de dominante politiek-ideologische dreiging in het Westen.⁵⁶

2. Vormen van links-extremisme

a. Antifascisme

- Het antifascisme (ook bekend als *antifa*) is een veelvormige beweging die ageert tegen alle vormen van uiterst rechts, met name tegen nazisme, fascisme en neofascisme.
 - Dit uit zich soms in illegitieme handelingen of tegendemonstraties die de rechtsorde kunnen verstoren.⁵⁷

b. Antiglobalisme en milieu-extremisme

⁵⁴ "QUOTE : ANJA HERMANS," De Standaard (De Standaard, September 12, 2015), https://www.standaard.be/cnt/dmf20150911_01862730.

⁵⁵ Thomas Omestad, David E. Kaplan, and Stefan Lovgren, "The Joy of the Turks, The Fury of the Kurds," *U.S. News & World Report*, March 1, 1999.

⁵⁶ Thomas Omestad, David E. Kaplan, and Stefan Lovgren, "The Joy of the Turks, The Fury of the Kurds"

⁵⁷ "Antifascisme," Wikipedia (Wikipedia, November 30, 2020), <https://nl.wikipedia.org/wiki/Antifascisme>.

- Antiglobalisme of antimondialisme is een beweging die zich verzet tegen het globalisme in zijn geheel. Antiglobalisten verzetten zich radicaal tegen iedere vorm van globalisering, men ziet het als een bedreiging voor de lokale cultuur en economie.⁵⁸
 - Alle vormen van energiewinning die overwegend in het voordeel van de economie uitvallen (volgens milieuactivisten), worden bestreden door milieuactivisten. In het buitenland heeft dit geleid tot verschillende gewelddadige protestacties.
- c. Verzet tegen asiel- en vreemdelingenbeleid**
Alle beleidsmaatregelen die in het nadeel vallen van asielzoekers en vreemdelingen worden vaak ook bestreden door milieuactivisten. Er zijn genoeg vreedzame collectieven, maar ook hier weer zijn er heimelijke, illegale acties die de rechtsorde kunnen verstoren.
- d. Dierenrechtenextremisme**
Ook voor dierenactivisme geldt hetzelfde principe; wanneer er illegitieme, illegale of heimelijke acties ondernomen worden om het welzijn van dieren voorop te stellen, dan vormt dit een gevaar voor de rechtsorde en kan dit de persoonlijke levenssfeer van burgers verstoren.⁵⁹

3. Wat zijn de processen die leiden tot links-extremisme?⁶⁰

- a. We onderscheiden volgende **Push-factoren**:

1. Context: Thuismilieu

Vaak ligt de politieke voorkeur van de ouders aan de basis van links-extremistisch gedachtegoed. Als er een voorgeschiedenis is van (extreem)links-activisme, is de stap naar extremere vormen aannemelijker.

Het kan ook zijn dat ze door mainstreamideeën op het internet beïnvloed worden en dit als vorm van rebellie uiten tegen ouders die volledig niet begaan zijn met het milieu, dierenwelzijn, etc.

⁵⁸ “Van Davos Tot Porto Alegre,” MO* (Mondiaal Nieuws, n.d.), <https://www.mo.be/artikel/van-davos-tot-porto-alegre>.

⁵⁹ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, “Links Activisme En Extremisme, Divers En Diffuus, Wisselvallig En Wispelturig - Publicatie - AIVD,” aivd.nl (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, September 2, 2013), <https://www.aivd.nl/onderwerpen/extremisme/documenten/publicaties/2013/09/02/links-activisme-en-extremisme-divers-en-diffuus-wisselvallig-en-wispelturig>.

⁶⁰ Maarten De Waele, “Aansluiten Bij Het ‘Grote Fascistische Monster’: Inzicht in Het Toetredingsproces van Extreemrechtse Individuen,” *Cahiers Politiestudies* 42 (February 2017): 39.

2. Persoonlijke frustraties & angst

- Angst dat de wereld het niet zal aankunnen
- Afzetten tegen de status quo
- Reactie tegen rechts gedachtegoed

3. Sociaaleconomische situatie.

- Die achterstelling wordt vaak gekoppeld aan een ‘wervend discours’, waarbij het ervaren van onrechtvaardigheid wordt uitvergroot.
- Jongeren die links gedachtegoed aanhangen, komen paradoxaal uit tegengestelde sociale klassen. Enerzijds heb je jongeren die vanuit een zekere welvaart het opnemen voor de zwakkeren in de samenleving, anderzijds heb je de zwakkeren zelf die opkomen voor hun rechten.

4. **Ideologie** = jongeren gaan op zoek naar identiteit, gelijkgezinden en zingeving.

5. **Sociaal aspect**: zoeken naar sociale ‘belonging’, willen erbij horen

6. Engagement.

Jongeren willen een engagement opnemen vanuit een emancipatorische visie, bv. ‘opkomen voor de asielzoekers en vreemdelingen’.

- extreemlinks en extreemrechts raken hier elkaar op een etnisch-culturele breuklijn.

Triggers

- Slachtoffer van het systeem en rechtse regeringscoalities als katalysator
- De manier waarop er gereageerd wordt op geweld. Het door elkaar halen van de polariserende discussies die ontstaan bij politieel optreden omtrent dader-slachtoffer.
- Ze nemen het meestal op voor slachtoffers van politieel optreden.
- ‘Bridge burning’ of het verbreken van dierbare relaties
 - Band met de ouders verbroken
 - Schorsing op school
 - Wegvallen van dierbare personen

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

1. Het is heel belangrijk duidelijke **grenzen** aan te geven en aan jongeren duidelijk te maken wanneer en waar er juridische spelregels worden overschreden. We kunnen bv. gerust de politie inschakelen bij acties van illegale jongeren, alsook de ouders inlichten. Door een grens te trekken naar de inhoud en daarna een **empowerend gesprek** te voeren en bv. te focussen op het initiatief als actie – los van de inhoud – kan je heel wat indruk maken en een empowerend resultaat boeken.

2. We hebben als scholen een heel belangrijke **preventieve rol** bij het voorkomen van toenemende polarisatie, ook aan de extreem-linkse kant. We dienen onze jongeren weerbaar te maken door:
 - Het kritisch denken te stimuleren, probleemoplossend vermogen te versterken en het zelfvertrouwen te verhogen
 - Nuance te brengen in zwart-witdialogen => er zijn altijd meerdere waarheden
 - Inzicht te geven in *fake news*, manipulatietechnieken, kritische analyse van (sociale) mediaberichtgeving (Zie casus *fake news*, complotdenken)
3. **Contacten opnemen** en behouden – *sense of belonging* – *connective narrative*
 We dienen onze zoekende jongeren mogelijkheden te bieden en voortdurend het ‘Samen leren samenleven te promoten. Bij compromitterende uitspraken dienen we als leraars extra alert te zijn om niet in de val te lopen en zelf te gaan polariseren!!
 - a. Regulier aanbod (inclusie binnen onderwijs, tewerkstelling, vrije tijd, etc.) <-> Realiteit
 - b. Omgaan met ‘trigger-events’ > belangrijk om partijen in conflictsituaties niet (verder) te stigmatiseren of als schuldige aan te duiden. Zoeken naar bemiddeling of luisterend oor bieden
 - c. Uitgaan van procedurele rechtvaardigheidstheorie: Als we als leraars ons neutraal opstellen en onze jongeren met respect benaderen, focussen op wederzijds vertrouwen en als we hen de nodige informatie/ lesinhoud verschaffen om te komen tot leerprestaties, heeft dit automatisch een weerslag op de emoties, attitudes en het gedrag van onze jongeren.⁶¹

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

BELANGRIJKE WEETJES

- Ik kan een extreemlinks persoon niet veranderen.
- Ik kan alleen mijn houding ten opzichte van de persoon aanpassen.
- Ik moet proberen de persoon als mens te respecteren, ook al deel ik zijn ideeën niet.
- Ik kan geen volledige ideologie aanvallen die voor de betrokkene als enig alternatief wordt gezien in een vijandige wereld. Ik moet me steeds aanpassen aan nieuwe situaties en uitspraken.
- Een extreemlinks persoon aanvaardt geen kritiek op zijn denken, ik kan alleen proberen het kritisch denken bij de persoon proberen te stimuleren via vraagstelling.
- Ik kan wel sterk inzetten op de relaties en het netwerk rond de persoon en focussen op een ‘*sense of belonging*’ / gevoel van verbondenheid.
- Mensen met extreem-linkse ideeën verlaten enkel het gedachtegoed als ze alternatieven zien.





⁶¹ RAN - Radicalisation Awareness Network, “RAN EDU Academy: Far-Right Extremism in the Classroom,” RAN - Radicalisation Awareness Network (RAN - Radicalisation Awareness Network), accessed June 2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_academy_far-right_extremism_in_classroom_berlin_13-14_062019_en.pdf.

10 GESPREKSTIPS

1. Vergeet winnen (niet hautain overkomen), toon interesse, laat uitspreken.
2. Tracht te preciseren bij je vraagstelling (de kunst van het vragen stellen).
3. Je mag ook zelf provoceren.
4. Geef tegenvoorbeelden (*Killing examples*).
5. Wees redelijk en toon empathie.
6. Gebruik humor.
7. Gebruik storytelling.
8. Betrek actief alle andere stemmen en jongeren.
9. Stimuleer kritisch denken.
10. Beheers de evolutie van het gesprek en kom niet te snel met je eigen voorstel.

Extreemlinkse / Anarchistische symboliek

Olivier Cauberghs⁶² heeft voor Textgain een korte lijst gemaakt van bekende symboliek uit de extreemlinkse symboliek. Deze voornaamste kenmerken kunnen een houvast bieden om waakzaam te zijn voor online links-extreme content.

Omcirkelde A	
Zwarte vlag	
Zwarte kat	
Anarchistische zwarte kruis	

⁶² Olivier Cauberghs, "Reader Online Extremisme" (Textgain, 2020).

Antifa (de organisatie, niet het gedachtegoed 'antifascisme')	
Anarchosyndicalisme	
ACAB	<i>All Cops Are Bastards</i>
161 - AFA	<i>Anti-Fascist Action</i>
De rode driehoek werd gebruikt door de nazi's als merkteken voor onder andere communisten in de concentratiekampen. Dit symbool wordt nu, bv. op sociale media, gebruikt door (extreem)linkse personen om hun positie tegen nazisme te benadrukken.	

1.19 Hoe gaan we om met jongeren die het nazisme vereren?

Waarover gaat het?

Soms worden leerkrachten en jongerenwerkers geconfronteerd met jongeren die het nazisme aanhangen. Vandaag de dag noemen we dit neonazisme. Het neonazisme is in opgang in heel Europa en wordt voornamelijk door rechts-extremistische groeperingen gepropageerd. Zie casus 'Hoe ga ik om met jongeren die rechts-extremistische signalen vertonen?'

Welke kaders zijn van toepassing?

We verwijzen hiervoor naar de lessen en het leerplan Geschiedenis die het nazisme uitvoerig bespreken.⁶³ Voor het GO! Onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap bedraagt dit het leerplan 2014/012.⁶⁴

⁶³ Vlaamse Overheid, "Onderwijsdoelen En Leerplannen in Het Secundair Onderwijs," Onderwijs Vlaanderen, n.d., <https://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijsdoelen-leerplannen-secundair-onderwijs>.

⁶⁴ <https://pro.g-o.be/blog/documents/2014-012.pdf>

Definitie van nazisme:

Een nazi is een aanhanger van het nationaalsocialisme. Het nationaalsocialisme is de ideologie waarop, tussen 1933 en 1945, in Duitsland een totalitaire dictatuur was gebaseerd. De grondlegger van het nationaalsocialisme was de oorspronkelijk Duits-Oostenrijkse politieke provocateur, populist en latere dictator van Duitsland Adolf Hitler, die ook aan het hoofd stond van de politieke partij waarin het nationaalsocialisme zich georganiseerd had: de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP).⁶⁵

Definitie neonazisme:

Neonazisme is nationaalsocialisme van na de Tweede Wereldoorlog. Het is een voortzetting van de nationaalsocialistische ideologie die ervan uitgaat dat het Indo-Europese ras of in meer extreme zin, het blanke ras van mensen, het Arische ras, superieur is aan alle andere rassen. Ook gaat de ideologie ervan uit dat het jodendom uit is op wereldheerschappij en de uiteindelijke vernietiging van het blanke ras; daarom worden de Joden als de grootste vijand gezien door (neo)nazi's. Daarbij wordt geweld vaak verheerlijkt en worden traditionele familiewaarden voorgestaan.⁶⁶

Het komt voor dat nazisme wordt aangeprezen, bv. door het aanbrengen van hakenkruisen op pennenzakken, screensavers of muren. Het nazisme bevat verschillende elementen en sommige mensen voelen zich aangetrokken tot een of meerdere van die elementen. Het kan gaan om een superioriteitsgevoel ten opzichte van mensen met een vreemde origine als reactie op de als een invasie beschouwde toestroom van migranten en de snelle en grote veranderingen van de samenleving. In Duitsland en België zien we hier vooral reacties op. De migratiestroom heeft tot gevolg dat mensen denken dat ze hun land, hun identiteit gaan verliezen.

Het grootste probleem bij nazistische propaganda is, zoals bij andere vormen van radicalisering, de veralgemening van de vreemde persoon, het Identitair denken en de dehumanisering van de ander. Mensen worden afgebeeld als kakkerlakken of dieren om ze te demoniseren. Ook dit is een soort van complotdenken waardoor mensen wanideeën ontwikkelen over de beslissingen van de overheid. Populisme en extreemrechtse propaganda maken misbruik van de angst van sommige mensen en brengen hen naar een rechtse manier van denken.

Belangrijk is dat bij extreemrechtse groeperingen het nazitijdperk anders afgebeeld wordt dan wat geschiedenisboeken, documentaires, overlevenden vertellen. Er wordt ook een waanvoorstelling gecreëerd over het nazitijdperk. Andere termen zoals nationaalsocialisme worden gebruikt voor het nazisme en Hitler wordt afgeschilderd als een man met oprechte en zuivere intenties. Op die manier veranderen rechtse groeperingen het zeer negatieve narratief naar een positief onschuldig narratief om mensen te manipuleren en te brainwashen. Het veranderen van de termen is hierin zeer belangrijk.

Er zijn veel gelijkenissen tussen de processen van extreemrechtse en islamitische radicalisering.⁶⁷

⁶⁵ "Nazi," Wikipedia, July 31, 2020, <https://nl.wikipedia.org/wiki/Nazi>.

⁶⁶ "Neonazisme," Wikipedia, December 15, 2020, <https://nl.wikipedia.org/wiki/Neonazisme>.

⁶⁷ Maarten De Waele, "Aansluiten Bij Het 'Grote Fascistische Monster': Inzicht in Het Toetredingsproces van Extreemrechtse Individuen," *Cahiers Politiestudies* 42 (February 2017): 39.

Hoe pedagogisch didactisch aanpakken ?

Dergelijke veralgemeningen kan je tegengaan door ervaringsgericht te werken en problematische jongeren in contact te laten komen met mensen van andere origines die tegelijk toch ook veel gemeenschappelijke interesses hebben, zoals muziekkeuze, eten, dagelijkse bekommernissen ... Zo kan je ook deze misvattingen bespreekbaar maken.

2. Het is heel belangrijk duidelijke **grenzen** aan te geven en aan jongeren duidelijk te maken wanneer en waar er juridische spelregels worden overschreden. We kunnen bv. gerust de politie inschakelen bij acties van illegale jongeren, alsook de ouders inlichten. Door een grens te trekken naar de inhoud en daarna een **empowerend gesprek** te voeren en bv. te focussen op het initiatief als actie – los van de inhoud – kan je heel wat indruk maken en een empowerend resultaat boeken.
3. We hebben als scholen een heel belangrijke **preventieve rol** bij het voorkomen van toenemende polarisatie ook aan de extreemrechtse kant. We dienen onze jongeren weerbaar te maken door:
 - Het kritisch denken te stimuleren, probleemoplossend vermogen te versterken en het zelfvertrouwen te verhogen
 - Nuance te brengen in zwart-witdialogen => er zijn altijd meerdere waarheden
 - Inzicht te geven in *fake news*, manipulatietechnieken, kritische analyse van (sociale) mediaberichtgeving
4. **Contacten opnemen** en behouden – *sense of belonging* – *connective narrative*
We dienen onze zoekende jongeren mogelijkheden te bieden en voortdurend het ‘Samen leren samenleven’ te promoten. Bij compromitterende uitspraken dienen we als leraars extra alert te zijn om niet in de val te lopen en zelf te gaan polariseren!!
 - a. Het regulier wettelijk aanbod (inclusie binnen onderwijs, tewerkstelling, vrije tijd, etc.) botst vaak met de realiteit.
 - b. Leerkrachten dienen te leren omgaan met ‘trigger-events’ → Het is belangrijk om de partij in conflictsituaties niet (verder) te stigmatiseren of als schuldige aan te duiden. Tracht te bemiddelen of bied een luisterend oor.
 - c. Ga uit van een procedurele rechtvaardigheidstheorie: als we als leraars ons neutraal opstellen en onze jongeren met respect benaderen, focussen op wederzijds vertrouwen en als we hen de nodige informatie/ lesinhoud verschaffen om te komen tot leerprestaties, heeft dit automatisch een weerslag op de emoties, attitudes en het gedrag van onze jongeren.⁶⁸

⁶⁸ RAN - Radicalisation Awareness Network, “RAN EDU Academy: Far-Right Extremism in the Classroom,” RAN - Radicalisation Awareness Network (RAN - Radicalisation Awareness Network), accessed June 2019, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_academy_far-right_extremism_in_classroom_berlin_13-14_062019_en.pdf.

Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

BELANGRIJKE WEETJES

- Ik kan een extreemrechts persoon niet veranderen.
- Ik kan alleen mijn houding ten opzichte van de persoon aanpassen.
- Ik moet proberen de persoon als mens te respecteren, ook al deel ik zijn ideeën niet.
- Ik kan geen volledige ideologie aanvallen die voor de betrokkene als enig alternatief wordt gezien in een vijandige wereld. Ik moet me steeds aanpassen aan nieuwe situaties en uitspraken.
- Een extreemrechts persoon aanvaardt geen kritiek op zijn denken, ik kan alleen proberen het kritisch denken bij de persoon proberen te stimuleren via vraagstelling.
- Ik kan wel sterk inzetten op de relaties en het netwerk rond de persoon en focussen op een ‘sense of belonging’/ gevoel van verbondenheid.
- Mensen met extreemrechtse ideeën verlaten enkel het gedachtegoed als ze alternatieven zien.

10 GESPREKSTIPS

1. Vergeet winnen (niet hautain overkomen), toon interesse, laat uitspreken.
2. Tracht te preciseren bij je vraagstelling (de kunst van het vragen stellen).
3. Je mag ook zelf provoceren.
4. Geef tegenvoorbeelden (*Killing examples*).
5. Wees redelijk en toon empathie.
6. Gebruik humor.
7. Gebruik storytelling.
8. Betrek actief alle andere stemmen en jongeren.
9. Stimuleer kritisch denken.
10. Beheers de evolutie van het gesprek en kom niet te snel met je eigen voorstel.

We verwijzen hier tevens naar de casus ‘Wat is rechts-extremisme?’ en de profielschets van Olivier Cauberghs voor Textgain.⁶⁹

1.20 Hoe gaan we om met islamitisch extremisme of jihadisme bij jongeren?

Waarover gaat het?

Het mondiaal jihadisme is te duiden als een wereldwijde, gewelddadige, ideologische beweging met sekteachtige kenmerken. Jihadisten baseren zich, net als de aanhangers van de politieke islam (islamisten, oftewel degenen die een islamitisch regime nastreven), op een ideologie die gebaseerd is op een letterlijke

⁶⁹ Olivier Cauberghs, “Reader Online Extremisme” (Textgain, 2020).

interpretatie van de primaire bronnen. Echter, jihadisten onderscheiden zich op politiek vlak sterk van islamisten: zij geloven niet in het inzetten van politieke middelen (zoals politieke partijen, verkiezingen, democratie) om hun doelen te bereiken, dus grijpen ze naar andere middelen. Jihadisten beschouwen het voeren van een gewapende strijd in feite als de enige wijze waarop daadwerkelijke verandering in de politieke en sociale omstandigheden van moslims kan worden bewerkstelligd. De achterliggende overtuiging is: 'Je hebt een slechte positie en er is geen verbetering mogelijk door mee te doen aan het democratische systeem.' Bijgevolg wijzen ze de democratie principieel af. Jihadisten willen dat aan alle moslims recht wordt gedaan. Daaraan ligt een sterk rechtvaardigheidsgevoel ten grondslag en de overtuiging dat moslims wereldwijd worden onderdrukt. Jihadisten stellen dat burgers in veel landen met een moslimmeerderheid lijden onder de onderdrukking van barbaarse regimes, die worden gesteund door westerse overheden. Het Westen en corrupte regimes worden beschouwd als twee zijden van dezelfde medaille. Westerse autoriteiten zouden bovendien actief zijn om de religieuze identiteit van moslims te onderdrukken en te bestrijden. Met het spreken over democratie en mensenrechten zou het Westen volgens jihadisten, moslims slechts zand in de ogen willen strooien.⁷⁰

In het islamisme is religieuze opvoeding een noodzakelijke voorwaarde voor de opbouw van een superieure, rechtvaardige islamitische orde. Jihadisten bieden echter aan individuen een 'short cut'. Religieuze ijver, in de vorm van de bereidheid van het individu om te strijden (en te sterven) voor de islam, is bv. van veel grotere waarde dan het bezitten van religieuze kennis. Waar in de politieke islam de gemeenschap een belangrijke rol speelt, staat in het jihadisme het handelingsvermogen van het individu centraal. Binnen het jihadisme mogen leken want veel jihadisten hebben weinig kennis van de originele schriften zelf oordelen over de toelaatbaarheid en legitimiteit van de toepassing van geweld. Ook worden ze daarbij aangemoedigd het recht in eigen hand te nemen. Deze individualistische benadering van het geweldsmonopolie is een belangrijke component die van de dreiging van jihadisten uitgaat. Een illustratie hiervan zijn de verschillende aanslagen in Europa.⁷¹

Wat is het kalifaat?

Jihadisten wensen een 'authentiek, islamitisch kalifaat' te vestigen omdat zij ervan overtuigd zijn dat alleen binnen de kaders van een volledige onderwerping aan Gods wetten, moslims volledig zichzelf kunnen zijn en hun religie volledig kunnen beleven. De invoering van een volgens hen een zuivere vorm van de islam en de mogelijkheid om deze in de meest pure vorm te belijden, zal volgens jihadisten een einde maken aan alle problemen die er op dit moment spelen in moslimsamenlevingen.⁷²

⁷⁰ Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, "Jaarverslag 2014" (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2014), <https://www.aivd.nl/documenten/jaarverslagen/2015/04/22/jaarverslag-aivd-2014>.

⁷¹ Karin Heremans, *Mijn Kleine Jihad : Gedeelde Waarden Voor de Samenleving* (Antwerpen ; Amsterdam: Houtekiet, 2017).

⁷² Karin Heremans, *Mijn Kleine Jihad : Gedeelde Waarden Voor de Samenleving*

Wie zijn de kuffar?

Volgens de volgers van de extremistische islam zijn er slechts twee kampen. Dat maken ze ook duidelijk in hun rekruteringsfolders: aan de ene kant de islam, aan de andere kant de kuffar, de ongelovigen. Dit laatste begrip wordt erg breed uitgerokken, zodat ook moslims die niet de 'juiste' islam aanhangen, terecht komen bij de groep ongelovigen. Dat verklaart waarom het islamitisch extremisme zo massaal veel slachtoffers heeft gemaakt bij moslims zelf.

Dat geforceerde onderscheid tussen de volgens hen ware gelovigen en de kuffar bemoeilijkt vaak de werking van bv. de school en kan tot heftige spanningen leiden. Zo weigerden leerlingen bv. plots bij afwezigheid van de islamleerkracht om opgevangen te worden door leraars die andere levensbeschouwelijke vakken geven. 'Zij mogen aan ons geen les geven, want het zijn ongelovigen.' Dit soort discours is geen spontane reactie van jonge tieners, maar het gevolg van indoctrinatie van buitenaf.⁷³

Welke kaders zijn van toepassing?

In opvolging van de aanslagen in Europa in de periode vanaf 2015 werd op Vlaams niveau een Vlaams actieplan⁷⁴ ontwikkeld met een specifiek luik voor onderwijs: HANDVATTEN VOOR DE PREVENTIE, AANPAK EN OMGANG MET POLARISERING EN RADICALISERING BINNEN ONDERWIJS⁷⁵.

De verschillende onderwijsnetten maakten hiervoor elk hun eigen visietekst en actieplan gekoppeld aan hun pedagogisch project.

Voor het GO! is dit te vinden op het kennisplatform voor de GO! professional⁷⁶. Op scholengroep- en schoolniveau werden sleutelfiguren aangesteld die een algemene basisvorming kregen, aangevuld met specifieke modules in functie van lokale context en noden.

Hoe pedagogisch-didactisch aanpakken?

⁷³ Karin Heremans, *Mijn Kleine Jihad : Gedeelde Waarden Voor de Samenleving*

⁷⁴ Vlaamse Regering, "Actieplan Ter Preventie van Gewelddadige Radicalisering En Polarising En Polarising" (Vlaamse Regering, May 19, 2017), <https://onderwijs.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/Actieplan%20ter%20preventie%20van%20gewelddadige%20radicalisering%20en%20polarising.pdf>.

⁷⁵ Departement Onderwijs en Vorming, "HANDVATTEN VOOR DE PREVENTIE, AANPAK EN OMGANG MET RADICALISERING & POLARISERING BINNEN HOGER ONDERWIJS En VOLWASSENENONDERWIJS" (Departement Onderwijs en Vorming, October 20, 2020), https://onderwijs.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/Handvatten_preventie_polarisering_radicalisering_hogeronderwijs_volwassenenonderwijs_20102020.pdf.

⁷⁶ <https://pro.g-o.be/>

Zowel op Vlaams niveau als binnen de respectievelijke onderwijsnetten werd een vormingsaanbod ontwikkeld dat voortdurend wordt geactualiseerd. Dit aanbod kan geraadpleegd worden op de websites van de respectievelijke netten.

Per onderwijsnet worden er ook referentiepersonen aangeduid die op maandelijkse basis samenkomen en de actuele situatie bespreken.

Voor het GO! zijn dit: Karin Heremans (karin.heremans@g-o.be) en Hanne Lannoo (hanne.lannoo@g-o.be).

Het Departement Onderwijs voorziet sinds een aantal jaren ook een vormingsaanbod CONNECT⁷⁷ rond weerbaarheid voor scholen. Hiervoor wordt samengewerkt met Arktos.

In samenwerking met Kazerne Dossin werd een vormingsaanbod polarisatiemanagement⁷⁸ ontwikkeld met handige tools en casusbesprekingen.

Op Vlaams niveau werd een netwerk islamexperten⁷⁹ opgericht. Net zoals Ceapire⁸⁰ ondersteunen zij scholen en organisaties bij problematische islamitische radicalisering.

Het GO! ontwikkelde volgende vormen⁸¹:

1. 'Basisvorming preventie en opvolging radicalisering' door Karin Heremans en CEAPIRE: verplichte module.
2. 'Actief burgerschap' door Dilys Vyncke: sterk aan te raden in combinatie met de eerste module.
3. Identiteitsvorming bij moslimjongeren door Khadija Aznag: keuzemodule, enkel in het kader van dit traject.
4. Islam, IS en radicalisering door CEAPIRE: keuzemodule, enkel in het kader van dit traject.
5. Omgaan met racistische uitspraken door School zonder Racisme: keuzemodule, enkel in het kader van dit traject.
6. Moeilijke gesprekken over diversiteit door Houssein Boukhriss: nascholing, ook beschikbaar in het kader van dit traject.
7. Moeilijke gesprekken met ouders door Veerle De Bruyne: nascholing, ook beschikbaar in het kader van dit traject.
8. 'Media en Radicalisering' door Bert Pieters (Mediawijsheid): beschikbaar vanaf januari 2017.

Deze vormen kunnen op maat aangevraagd worden via karin.heremans@g-o.be.

Ter ondersteuning van alle GO! scholen werden **gespreksleidraden** ontwikkeld om te praten met leerlingen van **alle onderwijsniveaus**. Voor individuele begeleiding kunnen leerlingen rekenen op de ondersteuning vanuit het CLB. Een handige flowchart gidst jou doorheen gesprekken.

⁷⁷ <https://arktos.be/nl/ondersteuning/connect>

⁷⁸ <http://wij-zij.be/>

⁷⁹ <https://netwerkislamexperten.be/>

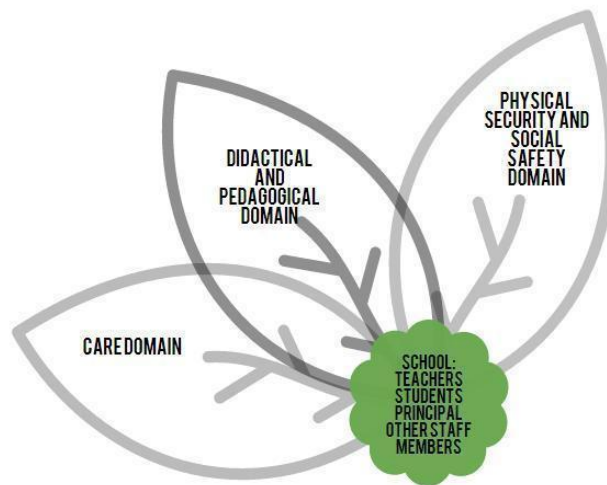
⁸⁰ <http://www.ceapire.be/>

⁸¹ <https://pro.g-o.be/>

- Leidraad - praten met kleuters⁸²
- Leidraad - praten met leerlingen basisonderwijs⁸³
- Leidraad - praten met leerlingen secundair onderwijs⁸⁴
- Leidraad - praten met cursisten NT2⁸⁵

Pleidooi voor een duurzame, holistische, multidisciplinaire aanpak

Verder pleiten we voor een **holistische, multidisciplinaire aanpak** waarbij scholen een deel van de samenleving zijn en waarbij er een voortdurende interactie is tussen de school, de ouders en de andere partners uit de omgeving. De school is geen afgelegen eiland. Samenwerking, inbedding in een lokale context staan centraal in onze visie. In dit schoolmodel staat de school in het centrum van de samenleving, gaat ze verbindingen aan en maakt ze deel uit van netwerken op drie grote domeinen: **het pedagogisch didactisch domein, het domein van zorg en welzijn en het domein van fysieke en sociale veiligheid.**⁸⁶



Wat zeggen de RAN-expert en de diversiteitsexperts van CEAPIRE?

⁸² http://pro.g-o.be/blog/Documents/Sjabloon_gesprek_terreurdreiging_kleuters.docx

⁸³ http://pro.g-o.be/blog/Documents/Sjabloon_gesprek_terreurdreiging_leerlingen_BaO.docx

⁸⁴ http://pro.g-o.be/blog/Documents/Sjabloon_gesprek_terreurdreiging_leerlingen_SO.docx

⁸⁵ http://pro.g-o.be/blog/Documents/Sjabloon_gesprek_terreurdreiging_cursisten-NT2.docx

⁸⁶ Götz Nordbruch and Stijn Sieckelinck, "Transforming Schools into Labs for Democracy - A Companion to Preventing Violent Radicalisation through Education" (RAN Centre of Excellence, October 2018), https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/about-ran/ran-edu/docs/ran_edu_transforming_schools_into_labs_for_democracy_2018_en.pdf.

Naar Europese aanbevelingen (meetings van de werkgroep RAN education) promoten we een combinatie van verschillende narratieven ter preventie van radicalisering:

- **Connective narrative:**
Het is belangrijk een sterke focus te leggen op verbinding tussen jongeren en hun leerkracht of hulpverlener. We vertrekken hierbij vanuit de sokkel gedeelde humanistische basiswaarden. Een sterk participatiebeleid is hierbij eveneens een prioriteit.
- **Counter narrative:**
In samenwerking met deskundigen kunnen foute narratieven gecounterd te worden. Een islamdeskundige kan islamitische radicalisering belichten en problematische Koranverzen counteren door een historische contextuele analyse.
- **Alternative narrative :**
Kwetsbare jongeren zijn vaak op zoek naar alternatieven, het is belangrijk deze aan te bieden. Verschillende Europese onderwijspartners zetten in op Actief burgerschap, mediawijsheid, kritisch denken, brede open scholen.

In onze EUROGUIDE trachten we deze drie narratieven te koppelen aan de vier grote doelgroepen conform de Europese aanbevelingen uit het RAN Manifesto⁸⁷:

- Scholen die een preventiebeleid dienen te ontwikkelen
- Leerkrachten en eerstelijnsmedewerker die in de frontline staan en die ondersteund en gevormd dienen te worden
- Partners die scholen en leerkrachten ondersteunen bij het uitwerken van hun beleid
- Overheden die de noodzakelijke beleids- en financiële kaders dienen te voorzien

Tips om te praten met leerlingen over radicalisme en extremisme:⁸⁸

Het GO! heeft tips geformuleerd ter ondersteuning van leerkrachten die in dialoog willen gaan met hun leerlingen.

1. Wees **professioneel** ten aanzien van je leerlingen. Niet jouw emoties tellen nu, maar wel de boodschap die je aan je leerlingen kunt brengen.
2. Treed **kordaat** op bij beledigingen van medeleerlingen omwille van hun godsdienst of afkomst.
3. Vermeld rustig dat je **niet** wenst te **polariseren**, dat je niet meegaat in zwart-witdenken, dat je je verzet tegen veralgemeningen. Nodig op een positieve manier uit tot kritisch en zelfkritisch denken.

⁸⁷ RAN - Radicalisation Awareness Network, "Manifesto for Education – Empowering Educators and Schools," ec.europa.eu, March 17, 2015, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/manifesto-for-education-empowering-educators-and-schools_en.pdf.

⁸⁸ <https://pro.g-o.be/>

4. Luister goed naar **provocerende uitspraken** van leerlingen en probeer voor jezelf te verwoorden welke behoefte ze daarmee uitdrukken. Reageer eerst op de behoefte en pas later op het taalgebruik.
5. Vermijd ongenueanceerde uitspraken. Sommige leerlingen kunnen deze verkeerd interpreteren en kwetsend opvatten.
6. **Veroordeel daden in plaats van mensen.** Bijvoorbeeld: gebruik de omschrijving 'gruwelijke daden' in plaats van 'gruwelijke daders'.
7. Streef naar activiteiten die bijdragen tot solidariteit in een multiculturele samenleving.
8. Wees voorzichtig met acties die fout geïnterpreteerd en kwetsend kunnen opgevat worden. In het GO! kiezen we ervoor om stil te staan bij alle slachtoffers van terreur wereldwijd.

Stappenplan - wat bij bezorgdheid over het gedrag of uitspraken van een leerling?⁸⁹

- Handel **nooit alleen**.
- Bespreek je bezorgdheid met je **collega's, leerlingbegeleiding** en je **directie**.
- Vraag raad aan het **CLB**.
- Bespreek en overloop eventueel met het CLB de vragenlijst radix.
- Afhankelijk van het advies van de directie en het CLB, worden de ouders en de leerling betrokken.

Nodig je iemand uit voor een gesprek?⁹⁰

- Afhankelijk van de ernst van de situatie wordt de **algemeen/coördinerend directeur op de hoogte** gebracht.
- Streef steeds naar een aanpak op maat (preventief, repressief of 'curatief'), afhankelijk van de situatie en de lokale beleidscontext (al dan niet radicaliseringsambtenaar/-cel ...), met hulp van externe partners.
- In noodsituaties moet de politie tevens gecontacteerd worden. Je contacteert best de lokale politie bij een potentiële vertrekkende en de federale politie bij iemand die vertrekkensklaar staat, net vertrok, in Syrië zit of terugkeerde.

⁸⁹ <https://pro.g-o.be/>

⁹⁰ <https://pro.g-o.be/>